CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET

La formació de la indústria a l'Hospitalet del s. XIX.

Joan Casas i Fuster

LA FORMACIÓ DE LA INDÚSTRIA A L'HOSPITALET
Els antecedents i la primera embranzida (1789-1890)

Joan Casas i Fuster

Imatge presa a finals dels anys 50. Es veu el pont dit de Matacavalls, sobre les vies de RENFE.
El panorama del fons correspon a la zona industrial de Sant Josep, i destaca l'edifici i les xemenèies de Can Cosme Toda.

Consell de Publicacions:
JAUME BOTEY I VALLÉS
JOAN CASAS I FUSTER
JORDI FONT I CARDONA
MERCEDES GONZALEZ FANJUL
CASIMIR MARTÍ I MARTÍ
LLUÍS RECOLONS I ARQUER
FRANCESC RODON
JESUS A. VILA

Edita:
CENTRE D'ESTUDIS DE L'HOSPITALET
C/. Mayor, 57. L'Hospitalet de Llobregat. Maig 1985

Portada:
SANTI MIGUEL

Montatge:
SANTI MIGUEL

Fotocomposició i impressió:
CANUT SERRAHIMA, S.A.
Prat de la Manta, 48. Tel. 331 84 46. L'Hospitalet de Llobregat
Dipòsit Legal: B-17.891/1985

SUMARI

Pàgina

NOTA PRÈVIA 7

INTRODUCCIÓ 9

CAPÍTOL PRIMER:
LES ACTIVITATS TRANSFORMADORES ANTERIORS A 1854 11

El sector tèxtil: els prats d'indianes 13

Teixidors i puntaires 14

El Prat dels Maons 16

Els esdeveniments de 1853 i la fundació de «La Aprestadora Española, S.A.» 17

Les bòbiles encara no existeixen 19

Les activitats transformadores, vinculades amb l'agricultura 19

Els molins fariners 20

Els fideuers 22

Les fassines 22

El sector químic 23

Consideracions finals 25

CAPÍTOL SEGON
UN EMBLEMA DELS TEMPS NOUS: L'ARRIBADA DEL FERROCARRIL . . . 27

La línia de Martorell, la seva construcció 29

Pau Sans: nostàlgia del passat: lloança del progrés 30

Els ferrocarrils i l'Hospitalet: 1854-1912 33

CAPÍTOL TERCER
ELS GRANS TRETS DEL PROCÉS INDUSTRIALITZADOR:
DELS ORÍGENS A 1930 35

Les contribucions: un indicador útil 37

Una primera interpretació del procés 38

CAPÍTOL QUART
LA PRIMERA ETAPA INDUSTRIALITZADORA (1854-1890) 41

El sector tèxtil 43

El sector de la construcció 50

El sector de les indústries químiques, paper, pell i d'altres 56

El sector de l'alimentació 59

Consideracions generals sobre el període: cicles curts i distribució geogràfica 62

ÍNDEX DE TAULES

Número		*Pàgina*
1	El procés de mecanització de la indústria tèxtil catalana (1835-1861)	14
2	Teixidors manuals a l'Hospitalet (1845-1854)	15
3	Puntaires a l'Hospitalet l'any 1853	16
4	Els molins fariners de l'Hospitalet l'any 1845	21
5	Els molins de l'Hospitalet a la Matrícula Industrial (1845-1853)	22
6	Instal·lacions ferroviàries en el terme de l'Hospitalet: 1854—1912	34
7	TAULA I. Evolució dels ingressos municipals en concepte de contribució especial i industrial (1860-1930)	38
8	TAULA II. Evolució en tants per cent de les xifres de la Taula I	38
9	El sistema de «putting-out» a l'Hospitalet l'any 1861	47
10	Taula evolutiva d'implantació industrial: el sector tèxtil (1854-1890)	48
11	Taula evolutiva d'implantació industrial: la construcció (1854-1890)	54
12	Taula evolutiva d'implantació industrial (1854-1890) a) Sector químic, paper, pell i d'altres; b) Sector alimentació	60

NOTA PRÈVIA

El treball que segueix forma part d'una recerca més extensa sobre la història local en el període 1798-1923, que estic realitzant des de l'estiu de 1984 per encàrrec de l'Àrea de Cultura de l'Ajuntament de l'Hospitalet. Vull deixar constància del meu agraïment a aquest recolzament institucional que el fa possible, i fer-lo extensiu a totes les persones que m'estan ajudant en la recerca.

Joan Casas i Fuster
abril 1985

INTRODUCCIÓ

En primer lloc vull demanar excuses. Als companys del Centre d'Estudis de l'Hospitalet els ha semblat que la celebració de FIRACIUTAT i la presència pública que tindria el Centre en aquest certament eren una avinentesa que no es podia deixar passar i que donava al meu treball en curs unes singulars possibilitats de difusió ciutadana. És evident que he d'estar d'acord amb aquesta opinió, i més quan no considero l'estudi de la història una matèria erudita ni acadèmica sinó una col·laboració a la memòria col·lectiva. És per això que he accelerat la redacció d'aquests primers materials sobre els orígens de la història industrial de la nostra població. La urgència, tanmateix, no m'ha permès que el període de temps estudiat arribés, com hauria estat el meu desig, fins a 1923, ni tampoc que aquest text anés recolzat per l'oportú aparat de notes i referències documentals i bibliogràfiques que el completen i l'acaben de convertir, o així ho espero, en una eina útil. Aquí van, doncs, amb la reiteració de les meves excuses, aquestes notes encara mig despullades. Confio que l'interès del tema em sabrà fer perdonar, i que la pròxima publicació d'aquests materials, juntament amb d'altres, per l'Ajuntament podrà suplir les mancances d'aquest primer contacte amb el públic dels meus conciutadans.

* * *

Jaume Vicens i Vives, en un treball que ha esdevingut un clàssic, considerava que a mitjan segle XIX s'encetà una etapa econòmicament expansiva que preparava la plataforma sobre la qual hauria de reposar, si més no fins a 1914, la industrialització d'Espanya. Aquesta etapa expansiva va ser afavorida pel caire positiu de l'economia internacional en aquell moment i potenciada pel període de pau que conegué el país entre la segona guerra carlina i la tercera. Vicens remarcava que aquesta conjuntura va incidir no tan sols estimulant l'activitat agrícola i comercial —cosa que afavorí el desenvolupament del mercat de consum i, per tant, el progrés de les indústries que ja existien, com era el cas de les tèxtils— sinó també la industrial, mitjançant la inversió de capitals estrangers que s'encaminaren, sobretot, a la construcció de ferrocarrils i a les explotacions mineres.

Si reduïm el camp d'observació a la petita amplada del nostre municipi podrem constatar que la dècada dels anys cinquanta del segle XIX assenyala el punt d'infle-

xió en el procés de transformació del poble des d'una economia rural d'excedents escassos a una pròspera economia mixta basada tant en el regatge massiu de les teories deltàiques de la Marina com en la indústria. Si bé els orígens del regatge són més reculats —puix que el Canal de la Infanta es va construir l'any 1819— també és veritat que fins a mitjan segle no podem considerar complet el sanejament de la Marina, que guanyà definitivament per al conreu regat les terres més pròximes al mar i més exposades, per tant, a les inundacions. I encara caldria afegir que la veritable revolució agrícola no va venir fins molt més endavant, fins als anys immediatament posteriors a la primera guerra mundial, quan una Europa devastada es convertia en un mercat obert per als productes hortícoles i propiciava així la transformació dels conreus.

Però tornem a la dècada de 1850. Podrem observar com durant aquests anys, que giren sobre el fulcre de l'anomenat «bienni liberal» que sorgí del cop d'estat d'O'Donell a Vicàlvaro, és quan s'instal·len a l'Hospitalet les primeres indústries mecanitzades que fan servir com a força motriu el vapor o l'energia hidràulica dels salts d'aigua del Canal de la Infanta. Encara podríem filar més prim i fixar la data d'aquesta arrencada l'any 1854, puix que és aquest any quan es produeix la coincidència de dos factors gairebé emblemàtics de la revolució industrial: l'arribada del ferrocarril i la instal·lació de «La Aprestadora Española, S.A.», la primera indústria del terme moguda pel vapor.

El procés posterior, tot i que acusa com és natural les crisis cícliques i manté per tant un ritme irregular, és d'una industrialització progressiva que en realitat no farà fallida fins que entri en conflicte amb altres usos del sòl, o, per dir-ho més clar, amb l'especulació salvatge i la construcció massiva d'habitatges dels anys seixanta del nostre segle. La indústria hospitalenca, si més no fins al dia d'avui, no sortirà d'aquesta crisi, que s'enllaçarà amb la davallada econòmica dels anys setanta i portarà a la situació actual, a mig camí de l'economia submergida i del marasme total.

En les notes que segueixen provarem de reconstruir la configuració d'aquest procés industrialitzador al llarg del temps, així com els seus antecedents immediats durant el segle XIX. Aquest primer lliurament s'aturarà, per ara, al final de la primera etapa del procés, l'any 1890, però ja està molt avançada la recopilació de materials que em permetran prosseguir-la fins a 1923.

CAPÍTOL PRIMER

LES ACTIVITATS TRANSFORMADORES ANTERIORS A 1854

EL SECTOR TÈXTIL: ELS PRATS D'INDIANES

Hem dit que podíem situar a mitjan segle o, més precisament, a 1854, el moment de l'arrencada industrial. ¿Cal per això que pensem que amb anterioritat no hi havia hagut en el terme cap activitat transformadora? És cert que el predomini agrícola era aclaparador, i també ho és que entre 1815 i 1842 sovintegen els documents en els quals trobem afirmacions que diuen que l'economia de l'Hospitalet és exclussivament rural i que no hi ha indústria de cap mena, afirmacions que de vegades es contradiuen, com veurem, amb evidències contemporànies igualment documentades. Per començar des del principi ens n'anirem fins als darrers anys del segle XVIII.

És sabut que durant 1789 l'«alcalde del crim» de Barcelona, don Francisco de Zamora, trameté a tots els corregiments i municipis del Principat un detallat qüestionari que incloïa una gamma molt variada d'aspectes geogràfics, econòmics, socials i fins i tot culturals. Les respostes al qüestionari de Zamora han arribat a nosaltres en diversos manuscrits que es conserven a l'arxiu del Palau Reial de Madrid. Una d'aquestes respostes conservades és la que fa referència a l'Hospitalet, signada per Feliu Norta, pagès i regidor de l'ajuntament, i redactada el mes de setembre del mateix any de 1789. Les respostes de Feliu Norta són tot sovint genèriques i poc precises, però la que fa a la pregunta sobre si hi ha indústries en el terme és ben clara i concreta: «*Hay algunas fábricas dentro del término* —diu—, *pero éstas son de Barcelona*». A *De pagesos a aturats* ja vaig especular sobre la manera com podíem interpretar aquesta afirmació, i reitero aquí l'opinió que la resposta de Feliu Norta fa referència a l'existència —probablement a la Marina de Santa Eulàlia— d'algun prat de blanqueig que depenia de fàbriques d'indianes barcelonines.

És el cas que sembla ben demostrada l'existència de prats d'indianes a la veïna Marina de Sants a la darreria del segle XVIII i que a la Marina de Santa Eulàlia hi ha topònims que fan pensar en aquest ús del sòl: Prat del Formentí, Prat de la Manta, Prat de l'Oració, Prat dels Maons. Es pot discutir que el topònim «prat» és molt antic al delta (dels més antics, potser, que es troben en la documentació medieval) i que ell tot sol no prova de cap manera un ús tan específic com el que proposem. Però el veïnatge immediat d'un «Prat Vermell» a Sants, que sabem positivament que es dedicava al blanqueig i tint de peces vermelles, ¿no fa pensar molt fortament que l'hospitalenc «Prat dels Maons» es podia dedicar al blanqueig i tint de peces de color blau maó? ¿O que potser estava relacionat amb un producte tèxtil semblant a l'anome-

nat «maó» que, segons el Diccionari Alcover-Moll, és una «roba de vions que es fabrica a les Balears»? La interpretació —que el nom també podria suggerir— en el sentit d'un hipotètic forn de rajols s'ha de deixar de banda quan sabem que ja entrar el segle XIX el Prat dels Maons és encara un prat de blanqueig, com veurem més endavant.

Deixem doncs dit, com a hipòtesi versemblant, que a la darreria del segle XVIII hi havia a la marina de Santa Eulàlia diverses «fàbriques» o prats d'indianes que no eren indústries independents, sinó dependències de fàbriques de teixits establertes a Barcelona, interpretació que s'avé perfectament amb la literaritat de la resposta de Feliu Norta. Insistirem en el fet que la resposta és inequívoca en el sentit que aquests prats eren més d'un, mentre que, entrat el XIX, trobarem un únic prat de blanqueig com a hereu probable d'aquestes antigues instal·lacions. Hem de pensar per tant que la resta no va superar el daltabaix bèl·lic i econòmic de la crisi del canvi de segle; però malgrat això constitueixen el que podríem anomenar la «prehistòria» de la nostra industrialització.

TEIXIDORS I PUNTAIRES

En el procés de maquinització de la indústria tèxtil de Catalunya és conegut el retard del tissatge respecte de la filatura. La taula que reproduïm dóna una idea de l'abast d'aquest desfasament:

El procés de mecanització de la indústria tèxtil catalana (1835-1861)

FILATURA	1835	1841	1850	1861
Fusos manuals (bergadanes o jennies)	691.949	315.612	183.778	7.366
Fusos mecànics:				
mule-jennies	27.220	323.937	475.490	?
contínues	—	22.744	51.040	?
selfactines	—	—	96.328	?
TOTAL	27.220	346.681	622.858	763.051
TOTAL DE FUSOS	719.169	661.843	806.636	770.417
TISSATGE				
Telers manuals	?	24.880	24.008	12.026
Telers mecànics	?	24.880	24.008	12.026
Telers mecànics	?	231	5.580	9.965
TOTAL DE TELERS	?	25.111	29.588	21.721

Reproduït de NADAL, Jordi; *El fracaso de la revolución industrial en España (1814-1913),* Ariel, Barcelona, 1975.

Observem que entre 1841 i 1850, si bé la xifra de telers mecànics es multiplica per 24, el nombre de telers manuals gairebé no disminueix. Una bona part d'aquests telers manuals es trobaven en el domicili dels teixidors, que treballaven a tant la cana

i podien ser —o no— propietaris del teler. El fill els el proporcionava el mateix «fabricant» que després recollia i pagava la peça teixida. Segons Albert Balcells els tallers de treball a domicili d'aquestes característiques ocupaven encara pels volts de 1860 la sisena part dels efectius laborals del sector.

Els teixidors a mà van perdurar, segons molts autors, no com a pervivència d'una forma de producció arcàica que vindria a demostrar l'endarreriment del nostre procés de mecanització, sinó com a mecanisme flexible d'adaptació a les limitacions d'un mercat reduït. Els teixidors manuals, escampats pels pobles, solien tenir el teler com a font d'ingressos complementària de l'agricultura que, en molts casos, no els assegurava la subsistència. Quan la conjuntura feia pujar la demanda, una part de l'excés es canalitzava a través d'aquests teixidors. En els moments de contracció les fàbriques mecanitzades podien mantenir els seus ritmes de treball, mentre que els teixidors manuals es quedaven sense feina.

En el cas de l'Hospitalet, que és el que ens ocupa, Miquel Izard afirmava que l'any 1850 hi havia un total de 82 telers manuals que pertanyien a cinc empreses, que es reduirien a una única empresa amb 28 telers l'any 1861.

A les fonts locals que ens ha estat possible consultar no hem pogut corroborar la xifra que proposa Izard. Però s'ha de pensar que la nostra font bàsica és el registre de la Matrícula Industrial que, com tot document de tipus fiscal, és suspecte sempre d'ocultació. Resumides en una taula, les dades que coneixem sobre el tema fins a 1845 són les que segueixen:

Teixidors manuals a l'Hospitalet: 1845-1854

Any	Núm. de telers	Teixidors o propietaris
1845	25	Bartomeu Samada
1846	33	Pere Nolasc Pujals (8), Bartomeu Samada (25)
1847	25	Bartomeu Samada
1848	—	—
1849	35	Domènec Lantina
1850	35	Domènec Lantina
1851	20	Joan Toronell
1852	20	Joan Toronell
1853	27	Gerard Samada (12), Domènec Moreu (3), Marià Margarit (2 telers jaquart), Josep Ventura (1), Pau Mans (17, Joan Enrich (1), Pau Falguet (1), Josep Balasch (1), Josep Venturarnau (1), Pere Pau Llòpis (1), Josep Llòpis (1), Bartomeu Durban (1) i Marià Gatell (1).

FONT: Quaderns de registre de la Matrícula Industrial, Arxiu del Museu Municipal d'Història.

Sobre on vivien i treballaven aquests teixidors només en tenim un parell de notícies indicatives: la primitiva denominació de «cases d'en Samada», aplicada a l'arrenglerament de construccions que posteriorment s'anomenaria carrer del Parral, i la notícia que la «fàbrica» de Pere Nolasc Pujals es trobava a la carretera de Collblanc.

Ja hem atribuït a la probable ocultació la no coincidència de les nostres dades

amb les que proporciona Miquel Izard. També podem atribuir a l'ocultació les estranyes oscil·lacions de la taula anterior. Les mateixes condicions, que avui anomenaríem d'«economia submergida», del treball dels teixidors a mà afavoreixen el fenomen, que es podia emparar, a més, en el recurs legal que proporcionava el fet que els «fabricants» residien a Barcelona, on ja pagaven les seves contribucions. Un altre exemple de l'abast que podien tenir aquestes ocultacions, que relativitzen molt el valor quantitatiu de les xifres que publiquem, el tenim en el cas de les puntaires.

El treball de les puntaires, igual com el dels teixidors manuals, era un dels recursos adicionals de l'economia d'una població on el proletariat rural era la majoria; un proletariat sotmès a situacions d'atur estacional endèmiques i que, ocasionalment —arran d'una inundació desusadament forta, per exemple—, revestien una gran gravetat. De l'existència de tallers de puntaires a l'Hospitalet en tenim notícies escampades i generalment indirectes en diferents moments al llarg de tot el segle, però fins fa ben poc no havíem trobat cap document que ens permetés fer-nos una idea quantitativa de la importància que revestia aquesta forma d'ocupació. No fa gaire, barrejat amb els papers del lligall de «Correspondència» de 1853, vam trobar l'esborrany d'un escrit de probable destinació fiscal que començava a il·luminar una mica el tema. A l'escrit s'especifiquen els set obradors de puntes de coixí que hi havia al poble, amb indicació del «fabricant» barceloní del qual depenien aquests obradors i del número de puntaires que hi treballaven. Amb les dades de població que coneixem hem calculat que la xifra de 198 puntaires que dóna el document representen més del 20% del total de la població femenina major de 12 anys, una xifra ben considerable que fa pensar que aquesta era l'ocupació econòmica principal de les dones, com a complement dels ingressos domèstics, i que ho devia continuar essent fins que la implantació d'indústries mecanitzades de filats i teixits va obrir un nou camp a la mà d'obra femenina.

Puntaires a l'Hospitalet l'any 1853

Núm. de puntaires	Fabricant	Domicili del fabricant
40	Josep Fité	Barcelona
10	Josep Regomir	Barcelona
30	Domènec Margarit	Barcelona
39	Magí Canela	Barcelona
25	Antònia Roca i Bosch	Barcelona
24	Miquel Company	Barcelona
30	Salvador Santacana	Barcelona
198	TOTAL DE PUNTAIRES	

FONT: Arxiu del Museu Principal d'Història, lligall «Correspondència», 1853.

EL PRAT DELS MAONS

Un cert gust per la simetria ens fa acabar aquest recorregut per les activitats tèxtils anteriors a 1854 per allà on l'havíem començat és a dir pels prats d'indianes o de blanqueig de la Marina de la zona de Santa Eulàlia.

Els diversos escrits de les primeres dècades del segle que, d'una manera clara i contundent, afirmen que a l'Hospitalet no hi ha cap indústria i que l'única activitat

econòmica és l'agricultura ens fan pensar que els prats d'indianes vuitcentistes no van sobreviure al daltabaix que va representar, en tots els ordres de la vida, la crisi del canvi de segle; que és una manera discreta i un pèl metafísica d'anomenar uns anys convulsionats i ensangonats per dues guerres, la del Rosselló i, sobretot, la guerra del francès, l'anomenada guerra «de la Independència».

Però, malgrat tot, podem afirmar que l'any 1829 funcionava a la Marina de Santa Eulàlia un prat de blanqueig, no sabem si com a indústria independent o com a dependència d'una fàbrica barcelonina: l'anomenat Prat dels Maons. La notícia d'això ens ha arribat d'una forma molt indirecta, en un escrit de resposta al jutjat de Sant Feliu sobre repressaliats en el temps que el Comte d'Espanya, aquell foll sanguinari, va ser governador de Barcelona. L'escrit és del 17 de febrer de 1838 i diu el que segueix:

> *«En 4 de junio de 1829 se presentaron al alcalde un cabo y cuatro mozos de las escuadras con un oficial del referido Conde de España, para prender al capitán indefinido D. Francisco Massip, del regimiento de Murcia, el cual se hallaba de mayordomo en la fábrica de tintes llamada dels Mahons en este término...».*

Dissortadament perdem després el rastre d'aquesta indústria fins arribar a l'any 1841. En aquest any sabem que, el 24 de juny, és fundada al mateix Prat dels Maons la fàbrica de blanqueig de Josep Poch, que treballa d'una manera ininterrompuda a nom d'aquests fins a 1845. Segons el propietari la instal·lació de la indústria li va costar 1.000 duros, que no sabem si fan referència al valor de la compra del prat o a despeses d'inversió i de millora. L'any 1845 el Prat dels Maons ocupava 13 treballadors que cobraven, entre tots, un total de 40.560 rals al cap de l'any (és a dir, un jornal mitjà de 10,4 rals, si comptem 300 dies laborables al cap de l'any). La indústria blanquejava un total de 20.800 peces anuals i les seves instal·lacions, segons un document de l'època, comprenien tres calderes i 7 «cubs de gas». Pensem que és possible que els «cubs de gas» facin referència a instal·lacions on es feia servir el clor com a agent blanquejador; quant a les calderes esmentades, si fossin instal·lacions motrius —cosa que de moment ignorem— ens obligarien a fer recular en 13 anys la data de l'inici del maquinisme en el nostre municipi.

A partir de 1845 —que és la data on comencen els registres de la matrícula industrial que s'han conservat— podem seguir l'evolució de la indústria a través d'aquesta nova font. El prat de blanqueig hi figura inscrit sense interrupció fins a 1853 a nom de Vicent Cuiàs. No hi ha dubte, tanmateix, que es tracta de la mateixa fàbrica; i si ens en quedava algun trobarem que, contradient la inscripció de la matrícula, en els papers que fan referència als esdeveniments de 1853 que tot seguit relatarem continua figurant com a propietari Josep Poch.

Per l'octubre de 1853 s'enceten uns conflictes el significat darrer dels quals no queda prou clar en la fragmentària documentació que ens n'ha arribat. Ens limitarem a transciure ordenadament la informació que tenim i després ja veurem quines conclusions en podem treure.

ELS ESDEVENIMENTS DE 1853 I LA FUNDACIÓ DE «LA APRESTADORA ESPAÑOLA, S.A.»

Per ordre cronològic, els fets que coneixem són els que segueixen:

15-X-1853 22 treballadors (segons una llista que redacta l'encarregat de la fàbrica el dia 23 d'octubre) se'n va «sin haber dado el aviso previo a la autoridad». Pel que veurem immediatament aquests obrers que van abandonar la feina (i suposem que aquest abandonament vol dir que es van declarar en vaga) van ser substituïts per esquirols que continuaren treballant.

19-X-1853 El govern civil multa cadascun dels treballadors en vaga amb 10 rals (que vé a ser l'equivalent del valor d'un jornal). Les intimidacions contra els esquirols, que sembla que ja s'havien començat a produir abans, continuen. Al vespre es presenta a la fàbrica l'alcalde acompanyat per un destacament de la Guàrdia Civil.

23-X-1853 Francesc Lafarga, encarregat del Prat dels Maons, tramet a l'Ajuntament una relació nominal dels treballadors que van abandonar la feina. En aquesta relació s'indica també la població de residència de cadascun d'aquests 22 homes, que és la que segueix:

1 del Poble Nou
2 de Barcelona
2 d'Hostafrancs
9 de la Bordeta
8 de l'Hospitalet.

26-X-1853 Un escrit del governador civil adreçat a l'alcalde diu el que segueix: *«Por conducto fidedigno ha llegado a mi noticia que los trabajadores que abandonaron la fábrica de Don José Poch sita en el término de ese pueblo en el punto llamado de Mahons insultan y amenazan a los nuevos operarios, atemorizándoles de tal modo que algunos de ellos se han retraído ya de acudir al Establecimiento. Decidido a no tolerar tamaños abusos y a que caiga sobre sus autores el condigno castigo, encargo a V. que practique las más exquisitas diligencias para averiguar quien sean y proceder a su captura; en el concepto de que le exigiré la más estrecha responsabilidad de cuanto ocurra, así como si deja de remitirme presos a cuantos hayan contribuido a cometer semejante desacato».*

11-XI-1853 Des del Govern Civil es demanen informes sobre la conducta i els antecedents de Ramon Audal (a la llista que esmentaven el 23 d'octubre hi figurava un Ramon Ordal, que deu ser la persona a la qual es fa referència) blanquejador de cotó que viu a Santa Eulàlia.

22-XI-1853 Josep Poch, el propietari del Prat dels Maons, notifica que s'ha venut la fàbrica a «La Aprestadora Española, S.A.». L'esmentat Josep Poch continuarà figurant, en documents posteriors, com a director o majordom de l'establiment.

Això és tot el que sabem, i val a dir que no és gran cosa. Quin va ser l'orígen del conflicte? Quines eren les reivindicacions dels vaguistes? Com va acabar? La venda del Prat dels Maons fou una causa o una conseqüència de la vaga? O potser no hi va tenir res a veure? Són preguntes que per ara no sabríem respondre.

D'una manera gairebé simultània a la venda del Prat dels Maons a «La Apres-

tadora», i en el seu veïnatge immediat, el dia 27 d'octubre de 1853, segons escriptura pública atorgada davant del notari de Barcelona Montserrate (sic) Corominas, Francesc Elies cedeix a Antoni Pareto una porció de terra «para edificar una casa fábrica», que, com veurem més endavant, serà en principi una fàbrica de midó. D'aquesta manera els darrers mesos de l'any 1853 assenyalen l'aparició, a la zona de l'antic Prat dels Maons, de dos noms, «La Aprestadora» i Pareto, que tindran una gran trascendència industrial en aquesta zona de l'Hospitalet. Podem dir que en aquest moment se signa l'acta de naixement del que anomenarem «raval de l'Aprestadora», que durant molt anys serà un dels ravals industrials més caracteritzats de l'Hospitalet.

LES BÒBILES ENCARA NO EXISTEIXEN

Durant aquesta primera meitat de segle que estem repassant no trobem, en canvi, pràcticament cap referència a les indústries de la ceràmica, que posteriorment havien d'adquirir una importància tan definitòria per a l'economia local.

En tots els documents que ens han passat per les mans només hem trobat una referència, única i aïllada, a un tal Grau de l'Estevet, «fabricant de maons» i resident a l'Hospitalet, que és citat per la Fiscalia de la Comissió Militar de la Província de Barcelona el 16 d'agost de 1844. Aquesta citació probablement estava relacionada amb els processaments que s'havien instruït per delictes d'agressió a força armada, arran de la insurrecció de la Patuleia que s'havia produït l'any anterior. Però fins i tot en aquest cas —la citació només parla del «fabricante de ladrillos Grau del Estabet (sic), que también parece está establecido en este término»— és possible que només es tracti d'un home que vivia fora del terme, en les seves proximitats. Perquè allò que sí que sabem és que a la rodalia immediata de l'Hospitalet de forns de rajols n'hi havia, o si més no que n'hi havia hagut a la darreria del segle XVIII.

Efectivament, la resposta del Corregiment de Barcelona al mateix qüestionari de Zamora que abans esmentàvem diu que *«hornos de solo ladrillo y tejas hay unos 30 en las solas inmediaciones de Barcelona, dos debajo de Esplugas, a la orilla de la carretera de Madrid, uno más allá de la Cruz Cubierta, tres en Sarriá y uno en San Boy».* Fins i tot podríem especular, pel que fa referència a aquestes bòbiles setcentistes, sobre si les dues de *«debajo de Esplugas»* es podien trobar a la zona de Can Vidalet, en terme municipal de l'Hospitalet o, si més no, en el seu immediatíssim veïnatge. Però la cosa que és certa és que no coneixem cap document que ens parli de bòbiles ni de cap mena d'indústria ceràmica a l'Hospitalet amb anterioritat a 1854. De fet, la implantació i el ràpid progrés a casa nostra d'aquesta mena de fabricació és un fenomen que va lligat directament, com veurem més endavant, amb l'enderroc de les muralles de Barcelona i amb l'expansió urbanística de la ciutat comtal pel seu Pla.

LES ACTIVITATS TRANSFORMADORES VINCULADES AMB L'AGRICULTURA

L'epígraf fa referència a aquelles indústries que es dediquen a transformar o elaborar, per a la seva comercialització o consum, els productes agrícoles locals. A la pràctica aquestes activitats es limiten al sector de l'alimentació; més concretament a la fabricació o elaboració de farines (molins fariners, obradors de semolers o fideuers) i a la destil·lació de vins per produir aiguardents (fassines). Un altre producte agrícola com el cànem, que manté una importància considerable a nivell local durant la primera meitat del segle XIX, no és elaborat al poble; si no és en el sentit merament artesanal del treball dels espardenyers, dels quals n'hi ha quatre de matriculats entre 1845 i

1862. Curiosament no trobarem cap indústria mecanitzada del cànem fins que aquesta planta hagi deixat de tenir una rellevància en l'agricultura local, puix que la fàbrica «Marquès Caralt i Cia.», a la zona de l'Aprestadora, es funda l'any 1873.

ELS MOLINS FARINERS

El mes d'octubre de l'any 1821, al cap de dos anys de la inauguració del Canal de la Infanta, la Junta de regants anuncia que ha rebut una proposta per construir un molí fariner en el terme de l'Hospitalet, aprofitant el desnivell d'una de les sèquies derivades de la conducció d'aigua principal (un desnivell considerable, de 12 m.). Pel que en sabem aquest molí es va construir efectivament l'any 1822, tot i que oficialment l'autorització dels aprofitaments energètics del canal no va arribar fins que es va publicar la Reial Cèdula de 22-XII-1824. El molí es trobava situat entre el Canal i el camí de Sant Joan, a la dreta de la riera dels Frares (més o menys l'actual intersecció del carrer dels Alps amb l'avinguda d'Isabel la Catòlica).

Era evident la conveniència d'un molí fariner que no estigués tan allunyat com els de Molins de Rei o de Papiol i que pogués servir l'extensa plana dèltica de l'esquerra del riu, sobretot ara, quan amb el regatge del Canal els rendiments potencials dels cereals augmentaven. És per això, per aquest increment de rendiments, que ben aviat aquest molí no és l'únic.

Gaspar de Lleonart obté, l'any 1831, l'establiment d'un altre salt d'aigua, situat aquest sobre el llit mateix del canal i no sobre una sèquia de derivació, i gairebé a tocar del límit amb el terme de Sants, a la dreta de la riera Blanca. El molí Lleonart, tanmateix, no començà a treballar fins a l'any 1835, i tenia una capacitat de molinada molt inferior a la del molí de la Junta.

L'any 1838, en l'únic document que coneixem que ens dóna un resum dels contribuents pel concepte de subsidi industrial i comercial amb anterioritat a 1845, hi consten 3 molins fariners en lloc dels dos que hem dit. Pensem que és possible que en aquest recompte s'inclogui un altre molí que la mateixa Junta del Canal va inaugurar a l'esquerra de la riera Blanca, aigües avall del molí Lleonart, seguint el curs del Canal, el mateix any 1831. Aquesta explicació és plausible si pensem que en la cartografia elaborada per la mateixa Junta del Canal, l'anomenat «Salt de la Bordeta» (que és el d'aquest segon molí de la Junta), figura a migdia de la carretera provincial, és a dir, a la «mitja galta de mar», que fins a mitjan segle XIX va pertanyer al terme de l'Hospitalet.

M'adono que potser convé que m'expliqui una mica, i ho faré. Actualment el límit oriental del terme de l'Hospitalet segueix la línia que correspon al curs de la riera Blanca. Fins al darrer quart del segle passat això no era així. El límit entre els termes de l'Hospitalet i Sants (puix que aquest darrer municipi encara no estava agregat a Barcelona) seguia el curs de la riera des de la muntanya fins a la carretera de la Bordeta. En aquesta alçada el límit es desplaçava uns centenars de metres cap a llevant, de manera que es donava el cas que una vorera de la carretera pertanyia a l'Hospitalet i l'altra a Sants. Aquesta configuració de la barriada de la Bordeta és la causa que popularment fos anomenada «la mitja galta», puix que la mitja galta de la muntanya pertanyia a Sants mentre que la de mar era de l'Hospitalet. Aquesta situació de vegades va provocar conflictes per indefinició de jurisdiccions administratives. El més saborós dels que coneixem té a veure amb l'escrit que tot seguit transcrivim. Es tracta d'un requeriment judicial adreçat a l'ajuntament de l'Hospitalet arran dels fets insurreccionals

que van seguir, l'any 1870, una protesta popular contra les quintes, és a dir contra el reclutament obligatori. L'escrit diu això: *«Informará V. con toda urgencia a este Juzgado y con toda exactitud, el sitio donde los sublevados con motivo de la quinta hicieron fuego al batallón de Ingenieros que se dirigía a Barcelona el siete de abril próximo pasado, a las once y media de la mañana en el barrio de la Bordeta, y si dicho sitio pertenece al distrito municipal de Hospitalet o al del pueblo de Sanz* (sic), *toda vez que el radio de dicho barrio se halla distribuido entre ambas poblaciones».* No sabem com es va resoldre el contenciós, però tant se val, ja hem situat la qüestió de delimitacions que volíem fer entendre. Deixem córrer la digressió i tornem als molins fariners.

Si les coses són tal com jo dic ja no és tan fàcil d'explicar perquè aquest tercer molí no figura a les inscripcions de la matrícula industrial de 1845 i a les posteriors, quan hem vist que els problemes jurisdiccionals continuaven vius l'any 1870. Però el cas és que des de 1845 el molí de la Bordeta desapareix de la documentació de l'Hospitalet, on només apareixen el de la Junta i el de Gaspar Lleonart.

Del mateix any 1845, al marge de la matrícula, tenim una descripció dels dos molins que ens ofereix, d'una manera sintètica, el panorama que resumim en el quadre que segueix:

Els molins fariners de l'Hospitalet l'any 1845

	Molí Sant Josep	Molí Sta. Eulàlia
Propietari	Junta del Canal	Gaspar Lleonart
Arrendatari	Coll i Cia.	—
Data de fundació	1822	1831
Núm. de treballadors	3	2
Núm. de pedres o rodes	4	5
Quarteres anuals que s'hi molinen	12.000	6.000

FONT: Elaboració pròpia a partir d'un esborrany d'informe del 19-I-1845, conservat a l'Arxiu del Museu Municipal d'Història, lligalls de «Correspondència».

El molí Lleonart, pel fet d'estar més a prop de mar, patia més que el de la Junta de la irregularitat estacional del Canal, gairebé sec a l'estiu i ja molt reduït a l'hivern perquè la major part de l'aigua s'havia derivat per regar a través de les diverses sèquies.

Entre 1845 i 1853 els dos molins (el de la Bordeta ja no torna a aparèixer enlloc més) figuren inscrits en els registres de la matrícula industrial de la manera que segueix. Observarem que el nom de «Coll i Companyia», que apareixia en el document que ens ha servit per a la taula anterior, ja no apareix com a arrendatari del molí de la Junta.

La presència dels molins fariners del Canal de la Infanta té un interès que va més enllà de la seva importància econòmica. Són el primer aprofitament energètic dels salts d'aigua del Canal, un aprofitament que més endavant es farà extensiu a indústries d'altres menes (molins d'escorça o de sofre, serradores de marbre, fàbriques de paper o fàbriques tèxtils) de forma exclusiva o combinada amb la presència de generadors de vapor.

Els molins de l'Hospitalet a la Matrícula Industrial: 1845-1853.

Molí	Titolar a la Matrícula (prop. o arrendatari)	Núm. de pedres inscrites en els anys successius de: 1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853
De la Junta	Josep Casanovas	2	2	—	—	—	—	—	—	—
	Ramon Caula	—	—	2	2	2	2	—	—	—
	Junta del Canal	—	—	—	—	—	—	4	4	4
De G. Lleonart	Gaspar Lleonart	1	1	1	1	1	1	—	—	—
	Germans Lleonart	—	—	—	—	—	—	2	2	2

FONT: Resum de dades de la Matrícula Industrial (1845-1853). Arxiu del Museu Municipal d'Història.

ELS FIDEUERS

Potser no cal que repetim gaire que l'Hospitalet és un poble de pagesos, però ho tornarem a fer. Una família de pagesos, tanmateix, s'adona de les possibilitats econòmiques que obre la immediatesa d'un mercat tan important com és el de Barcelona, i s'embranca en activitats comercials i tímidament industrials; és a dir, hi ha una família que fa servir les rendes de la terra per a aburgesar-se. I ho fa tan bé que esdevé una de les famílies nuclears de la burgesia local, d'aquesta burgesia hospitalenca que potser tenia la terra massa a prop encara, i com m'agrada dir, es va quedar a mig coure. Parlo de la família Oliveras. I dic tot això per posar de relleu una cosa que, si només miressim les inscripcions a la matrícula industrial, sembla gairebé anecdòtica: la petita fàbrica —que més que fàbrica devia ser un obrador familiar— de pastes de sopa de Just Oliveras, que si bé figura inscrit d'una manera regular com a comerciant semoler a partir de 1848, també hi apareix com a industrial els anys 1848, 1849 i 1850. Gairebé no res, però val la pena d'obrir l'ull. Perquè si repassem la història de l'Hospitalet fins al dia d'avui trobarem Oliveras a tot arreu: com a tractants de gra, ceramistes, terratinents, transportistes, batlles i emparentats amb gairebé totes les altres nissagues locals d'una certa rellevància. A la nostra història hi entren modestament: amb un obrador de pastes de sopa. Però calia deixar-ho dit.

LES FASSINES

En la consciència personal de la llengua hi ha termes que es claven com un ham, que fan carn i que és inútil voler-los desclavar. Vet aquí el terme «fassina», que és un mot que em fascina, si em perdoneu l'homonímia. En la meva memòria d'infant era un punt de referència toponímic: el que determinava la frontera de debò del barri de Sant Josep, una mica més enllà, venint de la Vila Vella, de la intersecció entre la carretera provincial i la riera dels Frares. Us juro (sóm una generació d'analfabets, jo tenia molt pocs anys i, és clar, era abstemi) que va passar molt de temps abans que esbrinés que «fassina» volia dir allò que diu el diccionari Alcover-Moll que vol dir: FASSINA (o «fessina»). - «f. Fàbrica antiga o alambí on es destil·la esperit i es fan begudes alcohòliques (...) ETIM.: probablement del llatí *officina,* ''fàbrica''». Aleshores vaig saber que aquella fassina em lligava amb les vinyes que ja gairebé havien desaparegut quan jo vaig néixer, que era el meu fràgil pont amb la tradició

rural mediterrània del meu poble que, a la meva infantesa, era ja un paisatge tan arqueològic com les piràmides d'Egipte.

Les respostes que s'han conservat d'un interrogatori que el mes de maig de 1824 trameté l'ajuntament a les diverses «fàbriques» de l'Hospitalet ens dóna notícies concretes —i les més endarrerides que coneixem per ara— de dues fassines o destil·leries d'aiguardent. Una és propietat de Jaume Serra i de Pere Ramis, i produeix de 30 a 40 càrregues d'aiguardent l'any (1 càrrega = 121,4 l.), entre anís corrent i aiguardent a la prova d'oli, varietat, aquesta darrera, que es destinava a l'exportació. De tota aquesta producció només se'n consumien al poble dues o tres càrregues (de tota manera 300 litres d'aiguardent per a una població de 2.000 habitants —i només parlem d'una de les fassines!— no ens parla pas d'un poble d'abstemis). El segon establiment, propietat de J. Anton Rossell, és d'instal·lació recent en aquell moment i es destina «a refondre los aiguardents que vingan de las Frabicas de la montaña de molts pobles de la província i enbarcarlos (sic)». No es tracta per tant, en aquest cas, de destil·lar aiguardent, sinó de reelaborar-lo i millorar-lo de grau. Com que la indústria encara no funciona, el propietari diu que no pot donar dades sobre producció i consum. Diu només que «Lo consum sera mes o menos segons las demandes que agia per America». Hem de pensar que s'ha perdut la resposta d'una tercera fassina, puix que en un escrit que l'ajuntament tramet a la Junta d'Aranzels sobre les indústries de la localitat (10 de juny de 1824) es parla de tres fassines, i no de dues.

A aquestes tres fassines se'n degué afegir encara una quarta en un moment que ignorem. Això és el que es desprèn d'un escrit de l'any 1834 que diu abans de l'arrendament del corresponent dret de consum, a l'Hospitalet hi havia quatre fassines, però que ara, és a dir pel mes de febrer de 1834, només n'hi ha una.

En un extracte de la matrícula industrial de 1838 —que és l'únic document d'aquestes característiques que hem localitzat amb anterioritat a 1845— no s'esmenta cap destil·leria d'aiguardent, i per tant no podem assegurar ni tan sols la continuïtat d'aquell establiment que hi havia l'any 1834. En canvi, a partir de 1845, quan disposem de la sèrie completa de registres de la matrícula, trobem que, efectivament, hi figura una fassina a la carretera de Collblanc, a nom de Josep Oriol Pinós. Aquesta «fàbrica d'en Pinós» apareix inscrita fins a l'any 1850. A partir de 1851 passa a figurar a nom de Miquel Guitart, el qual probablement abandona la destil·lació el 1855, que és l'any que deixa d'aparèixer a la matrícula. Potser podríem posar en correlació aquest mutis amb la irrupció a Catalunya de la «malura vella» (el nom que popularment es donarà a l'oïdium per diferenciar-lo del mildiú, o «malura nova»; parlem, és clar, d'abans de la invasió de la fil·loxera), la primera plaga que afectarà massivament les vinyes del país durant el segle XIX. L'oïdium, segons Emili Giralt, arriba a Catalunya l'any 1853.

Després del tancament de la destil·leria de Miquel Guitart ja no tornarem a trobar fassines inscrites a la matrícula fins a l'any 1862.

EL SECTOR QUÍMIC

Parlar de «sectors industrials», en aquests anys, quan el que anem trobant són uns quants obradors escampats, és una exageració, és clar, però d'alguna manera s'han d'anar ordenant les coses. L'any 1824, entre els papers preparatoris de la informació sobre indústries locals que sol·licitava la Junta d'Aranzels (i que ja hem usat com a font per parlar de les primeres fassines) també trobem notícies sobre una fàbrica

d'àcids, propietat de'Albert Bastardas, situada en el núm. 9 de la carretera de Collblanc. Segons un escrit autògraf del mateix Bastardas en resposta a un qüestionari que s'ha perdut, la fàbrica encara no havia començat a treballar —el 28 de maig de 1824— per manca de materials, i la intenció era dedicar-la a la fabricació d'oli de vitriol i d'aiguaforta, és a dir d'àcid sulfúric i d'àcid nítric.

No sabem si la falta de material a la qual fa referència l'escrit és una manca d'instal·lacions o de primeres matèries, però més aviat sembla raonable pensar que són les instal·lacions les que no estan enllestides, perquè el mateix escrit ens diu que *«esta Fábrica tiene la gracia de recivir de los Reales Almacenes los géneros que necesita al precio de gracia, por ser estancados, con arreglo a las Reales Ordenes»;* o potser és que, malgrat tenir el privilegi que calia per comprar aquests productes encara no disposava de diners. De qualsevol manera la fàbrica no degué trigar a posar-se en funcionament, puix que en un escrit del 21 de juny de 1825 la Junta de Comerç demana a l'Ajuntament informació sobre la marxa d'aquesta indústria.

Ignorem la importància que va tenir i el temps que va durar la fàbrica d'Albert Bastardas, i no tornem a tenir constància de cap més indústria d'aquestes mateixes característiques fins als anys 1838 i 1839, quan en els lligalls de «Correspondència» trobem diversos rebuts, emesos per la Capitania General, de les quantitats de sofre i de nitre o salnitre (nitrat de potassi) que agafa dels seus dipòsits de Barcelona un tal Francesc Setti, fabricant de productes químics, per tal de consumir-los *«en la fábrica de ácidos que posee en Hospitalet».* El sofre i el nitre, recordem que ho deia Bastardas, eren gèneres estancats i la matèria primera per a fabricar àcid sulfúric i àcid nítric.

En el terme de l'Hospitalet no tenim coneixement de cap més fàbrica d'àcids fins que s'instal·la, a la platja de la Farola, la colònia de can Boada i Buigas (1884); però aquests quaranta-cinc anys de diferència marquen també un canvi important en els processos de fabricació, definitivament industrialitzats en el cas de can Boada i Buigas, on ja es faran servir les pirites com a primera matèria i el procediment de les cambres de plom com a mètode de fabricació.

A la mateixa zona de Collblanc s'instal·la, amb anterioritat a 1838, una fàbrica de sabó dur. El sabó dur (també anomenat sabó fort o sabó de pedra) és el que s'obté de fer servir, per a la saponificació dels greixos, un lleixiu de cendres vegetals riques en carbonat de sosa. Cal prendre en consideració aquesta darrera possibilitat si pensem que la collita de la barrella (*Salsola soda,* planta de la família de les quenopodiàcies, espontània en els sorrals del delta) tenia encara una certa importància a les terres baixes de la Marina. Aquesta fàbrica de Collblanc, segons els documents de 1838 que ja hem esmentat més amunt, té una caldera de 100 arroves de capacitat (1.040 Kg., aproximadament). L'any 1845 la fàbrica de sabó dur de Collblanc apareix registrada a nom de Mateu Buscà, el qual la traspassa a Miquel Matarrodona, a nom del qual la trobarem a la matrícula fins a l'any 1854. La fàbrica de Miquel Matarrodona és probablement la mateixa que ja havíem esmentat el 1838, puix que també es troba a la carretera de Collblanc, però ha ampliat la seva capacitat productiva, puix que té una caldera de 130 arroves (uns 1.352 Kg.) i un refredador (un *«resfriante»* diuen les inscripcions de la matrícula) per accelerar el procés de refredat un cop acabada la reacció de saponificació.

Segons un escrit del mes d'agost de 1853 en el terme de l'Hospitalet no treballa cap fàbrica de sabó, però aquesta afirmació ha d'indicar per força una aturada eventual o estacional perquè, com podrem veure més endavant, la fàbrica de Collblanc

continua treballant, sempre a nom de diverses persones, ben bé fins a l'any 1862.

Ja només hem de fer esment d'un parell d'obradors més per acabar d'enllestir el periple que hem fet a través de les activitats transformadores anteriors a 1854. Hem de parlar de la fàbrica de midó propietat d'Estanislau Prats, situada a la Vila Vella, que funciona (o que si més no figura inscrita a la matrícula) entre els anys 1845 i 1848. Finalment, tot i que no és una indústria química, esmentarem per no deixar-ne aïllada la referència la indústria de Joan Bosch, adobador de pells d'ovella, que apareix inscrit a la matrícula industrial els anys 1851 i 1852.

CONSIDERACIONS FINALS

En conjunt podem afirmar que les escasses activitats transformadores que s'instal·len en el terme de l'Hospitalet abans de l'any 1854 són en la seva major part vinculades a l'agricultura (els molins, els fideuers i les fassines) o bé que representen una economia complementària per als pagesos pobres o peons agrícoles (telers manuals i puntaires). També trobem, particularment a la zona de Collblanc, activitats que es desplacen a zones ben comunicades però despoblades, a causa de les possibles molèsties que les emanacions del procés podien produir a la població (fàbriques d'àcids i sabons). No hi ha indústries vinculades a la construcció; el gran desenvolupament de la ceràmica és un fenomen que s'encetarà més endavant a conseqüència de l'expansió urbanística de Barcelona.

Com a tret més destacat hem d'assenyalar la pervivència —a la mateixa zona on ja hi havia prats d'indianes a la darreria del segle XVIII— d'activitats auxiliars de la indústria tèxtil del cotó (blanqueig i tint al Prat dels Maons), que seran el punt de partida, a la segona meitat del segle, d'un important raval industrial tèxtil.

Des d'una perspectiva global hem d'observar l'escassa quantitat de mà d'obra que ocupen aquestes activitats (llevat del cas de les ocupacions artesanals complementàries de l'agricultura). Això fa que en conjunt no puguin ser tingudes per una exageració estadística les afirmacions que trobem repetides en el sentit que en el terme no hi ha indústria i que l'única activitat econòmica és l'agricultura.

No podem considerar enllestit aquest apartat sense donar un cop d'ull a la distribució geogràfica de les activitats que hem esmentat. Veiem que a Collblanc, com ja remarcàvem més amunt, s'hi instal·len sobretot les activitats que podien produir molèsties a causa de les emanacions càustiques o tòxiques; si bé no són les úniques que es radiquen en aquell sector, on també trobem en algun moment la fassina de Pere Oriol Pinós o la manufactura tèxtil de Pere Nolasc Pujals.

A la Marina de Santa Eulàlia, zona d'emplaçament tradicional de prats d'indianes, ens trobem amb una continuïtat en aquesta mena d'ús industrial del sòl.

A tocar del Canal de la Infanta, del qual n'aprofiten el potencial energètic dels salts d'aigua, però no massa lluny de les zones poblades (la Vila Vella o la Bordeta) és on trobem els molins fariners.

A la Vila Vella, com a nucli principal de població, es concentren els teixidors i les puntaires; per la resta només hi trobem en aquesta època activitats industrials de vida efímera (l'adobador de pells o la fabriqueta de midó d'Estanislau Prats) o bé vinculades a una activitat comercial (l'obrador de pastes de sopa de Just Oliveras, que també té botiga oberta).

Aquesta estructura triangular del poblament i de la vida econòmica de l'Hospitalet és la conseqüència d'una polaritat lligada, en definitiva, a dos processos econòmics

diferents. La zona de la Bordeta i Santa Eulàlia, igual com el Collblanc, reben indústries i es configuren com a nuclis de poblament per un fenomen de satel·lització relacionat amb la industrialització de Sants. Sants, entre 1789 i 1854, passa de tenir 500 habitants (segons la resposta al qüestionari de Zamora) a tenir-ne més de 6.000 (6.379, segons el primer Cens Nacional de 1857). Aquesta brutal dinàmica demogràfica (un creixement del 1.300% en 60 anys!!) la va impulsar, entre altres coses, la instal·lació dels dos grans vapors: el vell, al carrer de Galileu, i el nou, és a dir «La España Industrial». Mentrestant, la Vila Vella de l'Hospitalet encara continua lligada a l'economia agrícola tradicional. Aquesta polaritat i l'estructura triangular que en resulta és una matriu bàsica el funcionament de la qual trigarà molts anys a alterar-se.

CAPÍTOL SEGON

UN EMBLEMA DELS TEMPS NOUS: L'ARRIBADA DEL FERROCARRIL

LA LÍNIA DE MARTORELL, LA SEVA CONSTRUCCIÓ

El projecte de construir una línia de tren que enllacés Barcelona amb Molins de Rei segueix, amb breu diferència, la construcció l'any 1848 de la que fou la primera línia que es va posar en servei a tot l'estat espanyol, la de Barcelona a Mataró. El mes de juliol de 1850 el Govern Civil de Barcelona tramet un ofici als ajuntaments que ha de travessar aquest nou camí de ferro on demana que no posin obstacles als enginyers que iniciaran els treballs de mesura dels terrenys i de disseny del traçat de les vies, i on reclama per a ells tota la col·laboració que hagin de menester. El nou ferrocarril seguirà un recorregut sensiblement paral·lel al camí que fa el Canal de la Infanta, i els treballs comporten, pel que fa referència al terme de l'Hospitalet, una obra d'enginyeria civil d'una certa complexitat, obligada com es veu a salvar els obstacles dels llits dels torrents i rieres que davallen de muntanya a mar. La seva construcció afectarà només terres de secà, dedicades fonalmentalment a la vinya. Els propietaris i els pagesos locals, tanmateix, que per primera vegada es troben enfrontats a un procediment massiu d'expropiacions, no veuen el projecte amb massa bons ulls i, des del mes d'octubre d'aquell mateix any de 1850 es comencen a reunir els afectats per tal de decidir posicions comunes.

No sabríem dir amb precisió quan comencen les obres. Només podem assegurar que pel mes de febrer de 1853 hi ha dues brigades d'obrers treballant en el terme a l'obra del carril. Aquestes dues brigades representen un total de 60 homes, 29 dels quals són veïns de l'Hospitalet. A aquesta xifra segurament cal afegir els carreters o pagesos que tenen carro i agafen contractes per traginar i descarregar el balast damunt del qual descansaran els carrils. Tot això havia de representar, si més no, un alleujament de l'atur rural estacional, i afavoria per tant els interessos dels jornalers, d'aquell proletariat rural que constituïa encara la majoria del cens de la població. Però els propietaris continuen sentit lesionats els seus interessos.

En algun cas aquests pagesos que es consideren perjudicats passen a l'acció directa. El mes d'abril de 1853 el Govern Civil trasllada a l'Ajuntament una queixa de la companyia constructora que diu que, a la nit, els arrenquen les estaques de senyalització, i que cada matí es troben que les eines de les brigades han estat llençades al Canal. Davant d'aquests fets el Governador insta l'Ajuntament perquè augmenti la seva vigilància. Però el consistori, que representa sobretot els interessos dels propietaris i dels pagesos benestants, tot i que no pot eludir la recomanació governativa, respon-

drà trametent una queixa dels propietaris en forma d'un memorial on s'afirma que el carril serà perjudicial per als interessos de la població. Aquest estira i arronsa continua quan les obres ja s'acosten a la seva fase final, moment en què l'Ajuntament opta de vegades per tàctiques de resistència obstruccionistes, a base d'exagerar fins al màxim, per a desesperació dels accionistes de la companyia, aquell zel vigilant que el Govern Civil li ha demanat que exerceixi. És clar que no hi ha documents que ho provin d'una manera taxativa, però sembla de sentit comú pensar, per interpretar l'actitud dels pagesos, en una desavinença en la valoració de les terres expropiades més que no en un enfrontament total amb el ferrocarril.

Malgrat tot, les obres s'acaben, i el tren de Barcelona a Martorell entra en servei el 26 de novembre de 1854. Això convertia aquesta línia en la tercera de Catalunya i la cinquena de l'estat espanyol, precedida només per les de Barcelona-Mataró (1848), Madrid-Aranjuez (1851), Gijón-Sama de Langreo (1852) i Barcelona-Granollers (juliol de 1854). L'estació terminal es trobava a Barcelona, a l'explanada de davant de les torres de Canaletes, és a dir si fa o no fa a l'emplaçament actual de la plaça de Catalunya. En el terme de l'Hospitalet el tren s'aturava a dos llocs: al baixador de la Bordeta (que ha desaparegut) i a l'estació que encara té en funcionament la RENFE. Aquell mateix any de 1854 es va constituir la Companyia dels Camins de Ferro del Centre de Catalunya per a l'explotació del trajecte construït, i el dia 30 de setembre de 1855 va començar a funcionar la doble via a tot el tram, el primer de via doble que va funcionar a Espanya. Una *Guia-cicerone* de Barcelona, que va publicar aquell any Antoni de Bofarull, glossava així l'esdeveniment del 30 de setembre; *«en cuyo día Barcelona presenció la marcha de dos trenes directos que recorrían la vía, sin que uno fuese obstáculo al otro».*

L'arribada del ferrocarril no tan sols obria un nou mitjà de transport, importantíssim, de viatgers i de mercaderies, sinó que era també la porta per on entrarien altres elements del progrés tecnològic. Per exemple, el telègraf, que a l'Hospitalet —com a les altres estacions de la línia— va arribar en tren. Efectivament, el telègraf s'instal·la per intercomunicar les estacions de la línia a efectes del servei ferroviari, però aviat es farà servir també amb altres finalitats. Entre els papers dels arxius no trigarem a trobar telegrames creuats entre l'ajuntament i el govern civil, per exemple, amb motiu d'inundacions o de vagues obreres; i el paper que jugarà el telègraf, anys a venir, en la tercera guerra carlina, seria digne de fer-ne l'objecte d'un estudi particularitzat.

PAU SANS: NOSTÀLGIA DEL PASSAT I LLOANÇA DEL PROGRÉS

Pau Sans i Guitart (1836-1900), fill de l'Hospitalet, enginyer industrial, poeta i polític de la Lliga de Catalunya (observeu el sofregit i penseu, per exemple, en Bonaventura Carles Aribau, banquer i lletraferit, que és un magnífic exemple de vida paral·lela a la generació anterior), degué quedar fascinat per aquesta irrupció del progrés en el paisatge rural dels seus divuit anys i va decidir especialitzar-se en ferrocarrils. Així la seva carrera professional el va portar a treballar al servei de la poderosa M.Z.A., que l'any 1891 absorbia la Companyia dels Ferrocarrils de Tarragona a Barcelona i França, hereva al seu torn d'aquella altra Companyia dels Camins de Ferro del Centre de Catalunya. Des de Saragossa, on va haver de fixar la seva residència, exercí, per tant, un càrrec tècnic directiu sobre aquell carril que travessava el seu poble i que potser havia marcat el seu destí.

Pau Sans, la vida de Pau Sans, aquest tomb del marc rural de la infantesa a una

vida adulta marcada pel brogit del maquinisme, s'erigeix així, justament, en símbol de la transformació que provem d'historiar. Un tombant que podem seguir a través de l'evocació que ell mateix en fa amb els seus versos, des de l'evocació idíl·lica de la vila nadiua:

Com modesta violeta
que dins el fullatge es cria
vius al peu de vells turons
sota el dosser de les vinyes
mirant sempre cap avall
amb tos prats embadalida.
Qui vulga mirar-te a tu
en lo pla caldrà que estiga:
d'allà se't veu desplegada
com capçal de la marina,
los teus carrers estenent
per a guardar tes masies.

(«Un trist record», 1885)

fins a la febril lloança del progrés:

I nosaltres, a la feina,
a fer moure los telers
a crear pobles i viles
a fer córrer los corsers
que per crin tenen fumera
i per pit lo foc encès...

(1888)

Versos, aquests darrers, que ja evoquen aquella cançó que escriví, titolada «La locomotora», i que va estrenar l'any 1890 «La Campestre», una de les corals claverianes de l'Hospitalet.

Com a serp enverinada
per lo foc esperonada,
amb un ull encès al front,
la potent locomotora
com rahuenta llençadora
va teixint l'avenç del món.

Corre, corre,
l'espai borra,
trenca el ferro
de l'esclau.
Corre activa,
ferma i viva,
que tes rodes
duen pau.

Vet aquí, sintetitzada en quatre pinzellades, aquella fe cega i ingènua en el progrés tecnològic que la burgesia progressista convertia en bandera. Una fe que donava al progrés, i a la màquina de tren erigida en el seu emblema, dimensions mitològiques, capacitat de dissoldre i desfer les contradiccions per la seva simple acció. Val a dir que, visió per visió, ens estimem més la de Narcís Oller, on la presència d'un bri discret d'ironia deixa probablement les coses més en el seu lloc. Ja posats a fer disgressions —que en aquest text volen tenir funció de respir i replà d'escala— em disculpareu que en faci una cita extensa:

«En mig d'aquella quietud, ressonava amb certa tristesa l'espinguet potent de la locomotora, crit d'alerta d'una nova civilització sorollosa i atrafegada.

Llavors l'estació s'animava un xic; els veïns del raval guaitaven per les finestres; els pocs pagesos escampats per la plana com figuretes perdudes, es redreçaven i restaven embadalits, les mans plegades damunt l'eina del treball. De sota terra, del túnel de Malgual, apareixia, embolcallat en fum, el tren, indecís, negre, empetitit com joguina de fira per la distància i per la magnitud de les muntanyes que li servien de fons. Ell corria, corria, i solament imposant-li fites coneixia l'espectador que guanyava camí. Però, així i tot, duia en si una certa majestat, tot d'una atractívola i imponent, que obligava a mirar-lo. En el seu curs era capriciós i enjogassat. Tantost mostrava el llarg de la seva trencada silueta en camp ras, davant del lluminós horitzó; tantost es presentava de pit, blanca cimera esblenada al cap, els seus ulls rodons llampeguejant; tantost s'embarumava en canyars i arbredes o s'encauava en un tallat serradet, damunt del qual, arreu, s'arrossegaven fanàtiques fumeroles. A estones se'l sentia xisclar adolorit; a estones panteixar amb afany; i, a mesura que s'acostava, la terra trontollava sota els seus peus, la màquina s'engrandia, la seva embranzida es feia imposant. De sobte eixia d'un altre tallat, llançava als aires un xisclet més viu i llong, al qual responia la campana de l'estació, enfrenava l'embranzida, i, dalt del geomètric talús, desfilava sobre el frèvol rodatge la interminable corrua de vagons embalumats de saques, bótes, carbó, fustes, ferro i maquinària. Els vagons topaven uns amb altres com marejats; llur rodam grinyolava al pes de tanta abundor. En duien més ells en un viatge que no pas en trafiquejaba la vila en deu mercats; i sols algun dia, mentre la màquina feia aigua, s'enganxavem a la cua dos o tres vagons més que tancaven les sobralles de Pratbell. Pocs minuts després fugia tot aquell comboi de riquesa, amb un crit salvatge d'orgull, deixant espalmada la vila, buida i solitària l'estació, com capsa abandonada al mig del camp.

......

El notari aturà el pas i, apuntant la mangala vers la via, afegi sentenciosament:

—Sempre el peix gros es menja el xic. Això és pesta per als pobles. Teniu-ho per màxima: sempre el peix gros es menja el xic. A on va, aquest tren? A atipar les ciutats grans! ... Què creix, avui? Les ciutats grans... Veieu créixer cap vila, cap llogarret? No: sempre el peix gros es menja el xic.»

(De *L'escanyapobres*)

L'Hospitalet no és Pratbell. No. L'Hospitalet és massa a prop de Barcelona. A l'Hospitalet la màxima del notari va funcionar d'una altra manera. El peix gros es va menjar el xic, no xuclant-li la sang, sinó afegint-lo a la seva perifèria. En aquella zona

on les contradiccions del progrés, aquelles contradiccions que la ingenuïtat de Pau Sans ignorava, es despleguen en tota la seva monstruosa varietat. Però deixem-ho córrer, que se'ns escapa el tren.

ELS FERROCARRILS I L'HOSPITALET: 1854-1912.

És difícil mesurar la incidència que pogué tenir a l'Hospitalet, si més no durant els primers decennis, l'arribada del tren. Segurament no tan important com podria semblar. El ferrocarril és un mitja de transport ràpid i econòmic, especialment rendible per transportar quantitats considerables de mercaderies a distàncies grans. Ens podem fer una idea de la innovació si comparem les tarifes dels transports en carro i en tren l'any 1857. La tarifa dels carreters és de 21 cèntims per arrova i per llegua, en ferrocarril la tarifa més cara és de 1 ral i 32 cèntims per tona i per quilòmetre. Per fer comparables aquestes dues magnituts hem de fer les oportunes transformacions, considerant que una arrova pesa 10,4 Kg. i que una llegua són 4.198,5 m. La tarifa dels carreters es converteix aleshores en 4,81 rals per tona i quilòmetre; gairebé quatre vegades més car i infinitament més lent.

Però en el cas de l'Hospitalet el flux d'intercanvi més important s'estableix amb Barcelona, és a dir, sobre una distància molt curta, i durant aquesta època no hi ha encara en el poble grans unitats de producció, ni rurals ni industrials, que puguin generar o haver de menester grans volums de mercaderies. El ferrocarril, per tant, devia tenir un valor de servei complementari; important, sí, però complementari.

I si amb el que hem deixat dit relativitzen l'impacte del tren en el camp del transport de mercaderies, aquest impacte tampoc no degué ser gaire més important en el del transport de viatgers. En aquest cas les tarifes no representaven un avantatge tan substancial. Viatjar en tartana venia a costar —també l'any 1857— 1 ral i 40 cèntims per llegua, és a dir, una mica més de 33 cèntims per quilòmetre, que era la tarifa de la segona classe del tren. Anar en òmnibus —un carruatge de quatre rodes i dos cavalls— sortia encara més bé de preu, puix que venia a costar 28 cèntims per quilòmetre, només una mica més car que la tarifa de tercera classe del ferrocarril, que era de 24 cèntims per quilòmetre. Els trens, a més, no sempre passaven a l'hora que s'havien de menester, ni s'aturaven tots, com podem veure pel text de la sol·licitud següent que l'ajuntament adreçava a la Junta Directiva del Ferrocarril del Centre el dia 16 d'octubre de 1868:

«Las numerosísimas reclamaciones que me están dirigiendo los vecinos, manifestándome los perjuicios que les causa la no detención en la Estación de este punto del último tren que desciende por las tardes, en razón del largo trayecto que han de andar a pie en altas horas de la noche con su bajada a Sans, trayecto que mide 3/4 de hora (...) me han movido a dirigir mi voz a los señores que componen esta celosa Junta en reclamación de que se digne acordar la detención de dicho tren en esta estación...»

Per tot això, i considerant a més el creixement constant de la població, no ens ha de fer estrany que els dos òmnibus que feien el servei de viatgers entre Barcelona i l'Hospitalet l'any 1854 fossin ja cinc l'any 1883 i que aquest servei de transport de viatgers amb tracció animal es mantigués i s'incrementés durant els darrers anys del segle, davant del fracàs dels diversos projectes de tramvia (a vapor o a tracció animal) que en diversos moments es van proposar sobre la ruta de la carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell. En realitat només un d'aquests projectes tirà endavant —el

dels Ferrocarrils Catalans que no usava la carretera, sinó una ruta paral·lela—, però el tram Barcelona-Sant Boi de Llobregat no es construirà fins a l'any 1912.

Puix que hem parlat dels Ferrocarrils Catalans voldríem ara, per enllestir aquest capítol, fixar les dates de construcció de les diverses vies de tren que travessen l'antic terme de l'Hospitalet. La línia del Port de Barcelona a Vilanova i Valls, que travessa la Marina de banda a banda, va iniciar el procés d'expropiacions l'any 1879 i es va construir l'any següent. El 1881 s'enllaçava, també a través de la Marina i travessant a nivell la carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell, amb la línia de Barcelona a Martorell. El procés d'instal·lacions ferroviàries que afecten el terme durant el segle XIX i els primers anys del segle XX queda, doncs, tal com resumim a la taula que segueix:

Instal·lacions ferroviàries en el terme de l'Hospitalet: 1854-1912.

Línia	Data de construcció	Ample via
Barcelona-Martorell	1854	1,667 m.
Id. id. (doble via)	1855	1,667 m.
Port Barna-Vilanova	1880	1,667 m.
Enllaç costa-interior	1881	1,667 m.
Barcelona-Sant Boi	1912	1,O m.

Amb tot això quedava construïda la trama que posteriorment tant ha dificultat la integració i la comunicació entre les diverses parts del terme municipal, una trama que sense representar —com hem vist— grans avantatges des del punt de vista de la millora dels transports per a la localitat migpartia la Marina, dificultava les comunicacions entre la part oriental del terme i l'occidental i, reduplicant la barrera que ja representava el Canal de la Infanta, feia extremadament costós l'eixamplament i millora dels camins que uneixen la part baixa del terme amb el Samuntà. Servituds del veïnatge de la gran ciutat que ja començaven a prefigurar el procés suburbialitzador que va venir després.

CAPÍTOL TERCER

ELS GRANS TRETS DEL PROCÉS INDUSTRIALITZADOR: DELS ORÍGENS A 1930

LES CONTRIBUCIONS: UN INDICADOR ÚTIL

Abans d'endinsar-nos en un estudi més de detall del procés d'industrialització a partir de l'any 1854 convé que donem una ullada als grans trets d'aquest procés, que n'obtinguem una perspectiva general que ens permeti comprendre'n millor les dinàmiques i al mateix temps establir hipotèsis de periodificació per poder sistematitzar l'estudi que seguirà.

Per obtenir aquesta panoràmica hem estudiat l'evolució, entre 1860 i 1930, dels valors de les constribucions que l'ajuntament recaptava en funció de la riquesa rústica i industrial del terme. Els valors de la contribució per riquesa rústica els hem extret, a partir de 1880, dels quaderns del repartiment de la contribució territorial. Per poder donar una xifra per a 1860 (data per a la qual no disposàvem d'aquesta font) hem fet una estimació a partir de la valoració de la riquesa rústica i pequària imposable segons l'amillarament de 1862, i sobre aquesta base hem aplicat una exacció del mateix tipus que la que es va aplicar l'any 1880 (aproximadament, integrant els diversos conceptes contributius, un 24,92% sobre la base líquida imposable). Les xifres de 1880 i de 1890 d'aquest mateix concepte també les hem hagut d'obtenir per càlcul, puix que en aquestes dates la contribució territorial incloïa també el concepte de riquesa urbana, que posteriorment va ser desglossat en un altre impost.

Les xifres que donem per a la contribució industrial han estat obtingudes calculant el total que correspon a la tarifa 3ª (activitats fabrils) de la Matrícula del Subsidi Industrial i Comercial. La que correspon a 1860 ha estat corregida, perquè en la matrícula d'aquest any els molins fariners figuraven excepcionalment a la tarifa 2ª, cosa que hauria distorsionat les comparacions. En un primer moment hauríem volgut incloure en la tabulació un tercer concepte, que amb la designació general d'activitats comercials integrés la resta de tarifes que componen la matrícula i ens servís com a mesura del procés de terciarització. Però aviat vam observar que la manca d'homogeneïtat dels conceptes i dels criteris tributaris induïa unes distorsions a les xifres que ens van obligar a ajornar aquest aspecte del càlcul per a més endavant. El resultat de la nostra elaboració, per la resta, ens sembla establert sobre criteris prou homogenis i coherents per constituir un indicador fiable i interessant de l'evolució general de l'activitat econòmica a l'Hospitalet.

Hem separat els resultats en dues taules. A la Taula I donem els valors absoluts de les xifres obtingudes. Cal remarcar que la de 1860 està donada en rals i cèntims,

a diferència de la resta, que s'expressen en pessetes i cèntims. Si dividim per 4 les xifres de 1860 tindrem un bon terme de comparació amb la sèrie de xifres en pessetes.

La Taula II resumeix, separadament, els increments o decrements per decennis a partir de 1880 de les xifres de la Taula I, expressats en tants per cent.

TAULA I
Evolució dels ingressos municipals en concepte de contribució agrícola i industrial (1860-1930).

	1860 (en rals)	1880 (en pts.)	1890 (en pts).	1900 (en pts.)	1910 (en pts.)	1920 (en pts.)	1930 (en pts.)
Contribució per riquesa agrícola i pequària	223.267,93	54.946,85	51.392,37	49.446,11	50.442,07	49.448,20	64.106,87
Contribució per riquesa industrial	3.446,66	10.491,79	13.201,49	31.724,24	49.702,54	60.628,55	51.763,24

TAULA II
Evolució en tants per cent de les xifres de la Taula I.

	1880-1890	1890-1900	1900-1910	1910-1920	1920-1930
Contribució per riquesa agrícola i pequària	—6,47%	—3,79%	+2,03%	—1,97%	+29,64%
Contribució per riquesa industrial	+25,82%	+140,30%	+56,67%	+21,98%	—14,62%

FONT: Elaboració pròpia a partir d'amillaraments, registres de la Matrícula Industrial i quaderns de Contribució Territorial, segons la documentació que es troba a l'Arxiu del Museu Municipal d'Història.

UNA PRIMERA INTERPRETACIÓ DEL PROCÉS

La primera cosa que crida l'atenció d'aquestes taules és que, a diferència del que passa a altres localitats o comarques, aquí no hi ha un retrocés dels ingressos de procedència agrícola paral·lel al creixement industrial. L'agricultura, si bé retrocedeix entre 1860 i 1900, inicia després una clara recuperació que pensem que cal interpretar com la resultant d'un procés de transformació dels conreus (que encara conservaven l'esquema tradicional de farratges, llegums, cereals i vinya) en conreus hortícoles intensius. Malgrat la gran importància relativa que tenia encara la vinya (277,93 Ha l'any 1880) la taula no reflecteix de manera espectacular la crisi de la fil·loxera, és més, contràriament, la tendència a la baixa de la dècada 1890-1900 és inferior a la de la dècada anterior. El nou retrocés de la dècada 1910-1920 és probable que es pugui interpretar en funció de la guerra europea, que tancava uns mercats tot just oberts en centrar en els aspectes directament vinculats amb la guerra l'economia de les potències bel·ligerants. També podem considerar que la guerra europea, però ara en un sentit contrari, és el motor inicial de l'espectacular recuperació del període 1920-1930. Amb la pau signada i els seus camps devastats, l'Europa central és un mercat que s'obre a la importància de productes agrícoles dels països neutrals. De

fet sembla que les exportacions de carxofes van començar l'any 1918.

Pel que fa referència a la indústria, les taules ens permeten establir tres etapes prou diferenciades. Una primera embranzida industrialitzadora, fins a 1890, que correspon al període d'instal·lació de les primers indústries mogudes pel vapor o per la força hidràulica dels salts d'aigua del Canal de la Infanta, així com a la creació de les primeres fàbriques de productes ceràmics. Una segona etapa que podríem anomenar de «boom» industrial entre 1890 i 1910, període en el qual el creixement industrial, segons aquest indicador, és gairebé del 200%. El punt àlgid d'aquesta etapa eufòrica es troba a la darrera dècada del segle, a cavall de la política proteccionista de l'última època de Cánovas. La tercera etapa, entre 1910 i 1930, la podríem anomenar de frenada del procés i de crisi. Tot i que entre 1910 i 1920 observem un creixement del 21,98%, aquest creixement és molt inferior al de la dècada anterior. Aquesta frenada correspon als efectes negatius del final de la guerra europea, quan es van acabar els beneficis fàcils que proporcionava tenir com a clients les potències bel·ligerants. La dècada següent és de clara recessió, i culminarà amb el «crack» de 1929 i la depressió que el va seguir.

Aquest esquema en tres etapes és el que seguirem a partir d'aquest moment per dur a terme una anàlisis sectorialitzada i detallada del procés evolutiu de la indústria a l'Hospitalet a partir de 1854.

CAPÍTOL QUART

LA PRIMERA ETAPA INDUSTRIALITZADORA (1854-1890)

EL SECTOR TÈXTIL

En aquesta etapa destaquen en primer lloc les indústries auxiliars que efectuen operacions de blanqueig, tenyit, aprest i acabat, així com aquelles altres que elaboren productes (midó, molinat d'escorces tintòries) que són consumits com a primeres matèries en aquestes operacions. Fins després de la davallada industrial que comença pels volts de 1865 i que fa crisi pel 1868 —l'any de la revolució de setembre— no trobarem indústries de filats ni de teixits, al marge de les pervivències artesanals i manufactureres que comentarem en el seu moment.

Més amunt ja hem observat com l'any 1853 s'acabava amb dues operacions de compra-venda que marcaven la implantació, a la zona de l'antic Prat dels Maons, de dues empreses corresponents al subsector que ara anomenàvem: la fàbrica de midó d'Antoni Pareto i la d'aprestos i acabats de cotó de «La Aprestadora Española, S.A.». Aquesta doble implantació marca el punt d'arrencada del que d'ara endavant anomenarem «raval de l'Aprestadora», el més antic del terme amb unes característiques tan netament industrials i que, juntament amb l'acarrerament de la Bordeta, serà el nucli inicial de l'actual barriada de Santa Eulàlia.

«La Aprestadora Española, S.A.» és una societat constituïda a Barcelona, amb un capital de sis milions de rals repartits en 3.000 accions de 100 duros, que es dedica al blanqueig, tenyit i aprest de tota manera de teixits de cotó, i que a més de la fàbrica de l'Hospitalet té una altra factoria oberta a Barcelona, al carrer de la Riereta núm. 15. Només figura inscrita a la Matrícula Industrial els anys 1855 i 1856. El mes de març d'aquest any l'empresa notifica a l'ajuntament de l'Hospitalet que, atesa la seva condició de societat anònima amb seu a Barcelona es considera en el seu dret de no pagar en el municipi de l'Hospitalet cap quantitat en concepte de subsidi industrial, cosa que efectivament du a la pràctica, com demostra la seva desaparició de la matrícula. Això crea la situació anòmala que un municipi pobre com el de l'Hospitalet perdi la part dels ingressos impositius que correspon a una de les fàbriques més important del terme, i no costa gaire entendre que l'ajuntament no s'hi resignés amb facilitat. Alguns documents fan pensar en una guerra larvada entre el municipi i la fàbrica sobre aquest tema. Pel març de 1858 l'ajuntament notifica al majordom de l'Aprestadora que no pot vendre al detall cap producte dels que estan subjectes a les tarifes de consums, i el mes de novembre de 1859 l'empresa es queixa d'un embargament que, presumiblement, és conseqüència que el majordom no va fer gaire cas de les amenaces municipals. Pel mes de novembre de 1861 l'empresa es torna a queixar, considerant ara que la quota que paga en concepte de contribució territorial (9.569

pts.) és excessiva, protesta probablement enraonada i que cal situar en el context del sord enfrontament impositiu al qual feiem referència.

Però deixem de banda aquesta història, anecdòtica al capdavall des de la perspectiva que aquí ens interessa i provem de seguir, mitjançant les fonts que ens són conegudes, l'evolució d'aquesta empresa.

La *Guía de Barcelona a Martorell por ferrocarril,* publicada a Barcelona l'any 1857 per Víctor Balaguer —que a la seva condició d'escriptor i home públic afegia la d'accionista de ferrocarrils—, esmenta, en parlar de l'Hospitalet, la fàbrica de l'Aprestadora «*digna de ser visitada, verdadero palacio industrial, tiene dos máquinas de más de 50 C.V. cada una, y cuyas cuadras y edificios para el blanqueo, tintes, coloríferos, etc., ocupan una vasta extensión de terreno. Nada más bello y curioso que recorrer las dependencias de esta fábrica... viendo como una tela sucia, amarillenta, tal como sale del telar, se convierte momentáneamente en otra pieza distinta, blanca como un copo de nieve, hermosa, fina, luciente, brillante. Las piezas entran en esta fábrica arrugadas y sucias y salen limpias, dobladas y acondicionadas para ir a ocupar los mostradores de las mejores tiendas...*».

L'esborrany d'un informe sobre les indústries del terme conservat en els lligalls de la correspondència municipal ens fa saber que el 1858 l'Aprestadora ocupava 29 homes, 2 dones, 11 nens i 3 nenes (aquestes xifres la converteixen en la indústria més important de les sis que, segons el mateix informe, hi havia al terme i que, entre totes, ocupaven 85 homes, 25 dones, 27 nens i 19 nenes). El creixement de l'empresa és ràpid i el 1859 la xifra de persones ocupades ja és de 70 (19 blanquejadors, 26 cilindradors, 1 aprestador, 3 tintorers, 1 fogainer, 2 tendistes, 1 bataner, 16 peons i 1 manyà) sense que, en aquest cas, coneguem cap indicació de sexe ni d'edat dels treballadors. L'any 1862, continuant la tònica de creixement, , la fàbrica dóna feina a un nombre de treballadors que oscil·la entre els 84 i els 90.

A partir d'aquest moment, tanmateix, es fa sentir la crisi i comença el declivi, puix que l'any 1868 ja només dóna feina a 37 homes, 3 dones i 9 nens. No en temin notícies posteriors a aquesta data i tot fa pensar que devia tancar les seves portes pels volts de 1870, puix que amb posterioritat a aquesta data, com veurem, els edificis que ocupava i els seus generadors de vapor passen a ser usats per altres empreses. L'Aprestadora deixarà el nom al raval constituït al seu voltant, un nom que ha arribat fins avui i que bateja el tram final de la carretera del Mig, però la continuïtat de l'activitat industrial del raval tindrà altres noms, entre els quals no és el menor, precisament, el d'Antoni Pareto.

La fàbrica de midó d'Antoni Pareto es troba inscrita a la matrícula entre 1856 (tot i que, recordem-ho, la compra dels terrenys on s'instal·là data de 1853) i 1866, especificant en alguns anys que, a més de midó, fabrica també cola. Després desapareix, cal pensar també que com a conseqüència de la crisi. Però aquest Antoni Pareto és un home d'empenta i que no es deixa aclaparar amb facilitat. Quan la seva fàbrica desapareix el trobem com a director de «La Aprestadora», i quan també l'Aprestadora sucumbirà a la crisi, serà ell el qui en continuarà l'activitat, fundant l'empresa Antonio Pareto i Cia. dedicada als aprestos i acabats de teixits de cotó, i que funcionarà a partir de 1871, en uns locals del que ja s'anomena carrer de l'Aprestadora (el núm. 24 i després, probablement per un canvi de numeració, el núm. 4) que probablement formaven part de la fàbrica desapareguda. Aquesta nova indústria, a diferència de la seva predecessora, tindrà una llarga vida. A partir de 1.900 figura a nom d'Antoni

Pareto i Carreras i, posteriorment, de la vidua d'Antoni Pareto. En serà continuadora després de 1920, en els mateixos locals i amb la mateixa dedicació, l'empresa Caballeries i Busquets, que posteriorment es convertirà en «La Auxiliar Textil Algodonera, S.A.». Malgrat els canvis successius de denominació, i fins arribar a la crisi i posterior tancament d'ATASA en data encara ben recent, a la barriada de Santa Eulàlia s'han mantingut viva la denominació de «can Pareto» per designar aquesta fàbrica, que també ha donat nom a un dels carrers del barri.

Per completar la revisió panoràmica del subsector a l'etapa que ens ocupa cal que esmentem el molí de campetx del Torrent Gornal. El campetx (*palo Campeche)* és una de les fustes tintòries importades tradicionalment d'Amèrica i que ja en el segle XVIII formava part de les càrregues habituals dels vaixells catalans que feien la carrera d'Índies. La seva elaboració comporta el molinat i la posterior extracció de l'«essència de campetx», substància rica en el tint anomenat hematoxilina, que s'usa en adoberia i per a tenyir teixits. Val a dir que el trobem esmentat (juntament amb altres fustes tintòries com el fustet o el brasil) en una relació de primeres matèries de l'Aprestadora datada el 1863; aquesta relació directa amb les indústries auxiliars tèxtils és el motiu pel qual incloem el molí de campetx en aquest subsector.

L'any 1864 trobem inscrit per primera vegada a la matrícula industrial el molí del Torrent Gornal, a nom de Manuela Herp viuda de Carulla. Es tracta del mateix molí que posteriorment (a partir de 1868) apareixerà a nom de Joan Herp i que perviurà pel cap baix fins a 1905. Aquest molí es dedica primordialment a la moltura de campetx si bé progressivament, segurament a conseqüència de l'evolució de la demanda, s'anirà dedicant també a molinar sofre. El molí del Torrent Gornal fa servir com a energia motriu un dels salts d'aigua del Canal de la Infanta, el conegut com a Salt Carulla, que té una caiguda de 4,27 m. Desnivell que, amb un cabal d'aigua escripturat de 387 litres per segon, li proporciona una potència motriu de 22,3 C.V. La insuficiència d'aquesta font d'energia o, cosa que és més probable, la irregularitat del cabal del canal, fan que s'hi instal·li també un motor auxiliar de vapor, d'una potència de 10 C.V. L'esborrany d'un informe tramès a la Diputació el mes de febrer de 1890, per a la informació preparatòria de la reforma d'aranzels de 1892, ens permet fer-nos una imatge més completa de l'evolució d'aquesta indústria al llarg de l'etapa d'estudi. Segons aquest informe la producció (1890) és de 1.000 Kg. diaris, en lloc dels 3.000 Kg. diaris que s'arribaven a produir abans de 1882. Els propietaris atribueixen aquesta minva a la baixa de l'aranzel i afegeixen que els preus han baixat de 5 pts. el quintar a 2,50 pts. el quintar. Això comporta que els 12 treballadors que ocupava el molí abans de 1882 s'hagin reduït a 5 i que es treballi només amb dues màquines quan abans es treballava amb tres; el mercat és interior i les despeses de producció no han variat. Fins aquí el contingut de l'informe. Si bé cal que el contextualitzem amb les reivindicacions proteccionistes del conjunt de la indústria catalana, i que justament aquest caire reivindicatiu ens obligui a posar entre parèntesis la valoració de la davallada, sí que és un indici, al qual s'afegiran d'altres, que l'etapa que estudiem es clou amb una nova crisi industrial.

Com podrem veure a la taula que acompanya aquest capítol, el subsector comprèn també altres indústries menors. Algunes apareixen a la matrícula industrial només durant espais de temps molt breus, i no ens ha estat possible trobar-ne més informació complementària que ens ajudi a fer-nos una idea de la seva importància. Però no en podem passar per alt d'altres que, amb canvis de denominació, tindran una

pervivència més llarga. Així hem d'esmentar la fàbrica de tints de Puigrós, Pubill i Companyia a partir de 1878 i la de Joan i Miquel Lavall, també dedicada a tenyir, que comença a funcionar l'any 1881. Ambdues es troben a la zona de Marina. També s'estableix a Marina la fàbrica de Jacint Coll i Obiols, dedicada a l'aprest i acabats de teixits de llana; aquesta indústria, amb tota probabilitat, és la mateixa que continua posteriorment a nom d'Andreu Elias i que perdura fins l'any 1889.

Ja hem dit que la implantació a casa nostra d'indústries de filats i teixits és posterior a la crisi de la dècada de 1860. En el camp de la filatura de cotó la primera indústria que s'instal·la és l'anomenada Mena Rocaver, l'any 1875, que aprofita una part de les naus de l'antiga Aprestadora, i que posteriorment canvia de denominació i passa a ser propietat de Martí Rodés i Planas. Si bé només figura a la Matrícula industrial fins a 1882, la seva desaparició és conseqüència del fet que obtingué la consideració de colònia industrial i les corresponents exempcions fiscals, emparant-se en la lletra de la legislació que exigia, per a obtenir aquesta consideració, que la indústria es trobés a més de 2 Km. del nucli de la població. La fàbrica, tanmateix, continua treballant fins a 1890 i protagonitza un parell d'episodis tràgics que convé que expliquem.

El 17 de juliol de 1882 es du a terme una inspecció tècnica, arquitectònica i sanitària a les diverses fàbriques del terme que fan servir generadors de vapor. És recent l'explossió a Barcelona d'una fàbrica del carrer d'Amàlia que ha causat nombroses víctimes i la inspecció és una reacció davant d'aquest fet. El dia abans, el 16 de juliol, el Governador Civil ha tramès a l'Ajuntament una nota acompanyada d'una denúncia anònima que diu que la filatura de cotó de can Martí Rodés, que té 11.000 fusos, treballa amb les calderes sobrecarregades i que s'està enllestint una ampliació de 4.000 fusos (i n'hi ha una altra de prevista de 4.000 més) sense augmentar la potència nominal del generador. En el moment de la inspecció la fàbrica no treballa a causa d'una vaga (potser no seria massa arriscat suposar que la vaga era, precisament, una protesta per les condiciones de treball), però els facultatius poden observar un sobrepès a la palanca del regulador de la caldera que confirma l'excés de pressió que comunicava el denunciant anònim. El primer de desembre del mateix any es declara un incendi a la fàbrica que la destrueix parcialment sense causar desgràcies personals i, segons la correspondència creuada amb el Governador, hi ha sospites d'intencionalitat en el sinistre. Finalment la desgràcia temuda i gairebé anunciada arriba: el 5 de setembre de 1884 explota una caldera i causa un mort (Jaume Castellví, el majordom del taller mecànic de la fàbrica) i un ferit. Malgrat això, com hem dit, la fàbrica treballarà encara fins a l'any 1890.

L'any 1882 s'obre una nova fàbrica de filats i teixits de cotó: la raó social de la nova empresa és «Successors d'Andreu Basté» i la fàbrica es troba al núm. 2 del Torrent Gornal, és a dir, a l'emplaçament actual de la fàbrica Tecla Sala. La fàbrica de can Basté aprofita el salt d'aigua del canal que ha deixat disponible la fàbrica de paper tancada l'any 1880 (veg. Infra), però instal·la a més un generador de vapor de 60 C.V. que, en aquesta data, és el més potent de tots els que hi ha instal·lats en el terme. La fàbrica aviat serà, juntament amb la d'elaboració de cànem de Marquès Caralt i Cia., la més important del poble, dintre del sector tèxtil i en termes absoluts, i continuarà treballant fins a la primera dècada del nostre segle.

Si del cotó passem a altres fibres tèxtils hem de parlar de l'esmentada fàbrica de Marquès Caralt i Cia., que figura a la matrícula a partir de l'any 1873 i comparteix amb la filatura de Martí Rodés les antigues naus de «La Aprestadora Española». La

nova indústria es dedica a l'elaboració del cànem, a filar-lo, teixir-lo, trenar cordes i fabricar soles d'espardenya. És la fàbrica més important de les del raval de l'Aprestadora i també una de les que tindran una continuïtat més duradora.

Esmentarem finalment la fàbrica de tòrcer lli de Pere Alier, instal·lada a la Vila Vella, al Carrer del Centre núm. 8, i que té una vida efímera, puix que només figura a la matrícula industrial els anys 1873, 1874 i 1875. El 1876 plega i es trasllada a Gràcia.

Durant aquesta primera fase de la implantació de la indústria tèxtil, com havíem apuntat més amunt, perviuen encara activitats artesanals i manufactureres com les que ja havíem vist a l'etapa pre-industrial. L'any 1861, efectivament, treballen encara a l'Hospitalet 12 telers manuals, propietat de 10 teixidors, tal com es detalla a la taula que segueix.

TAULA
El sistema de «putting-out» a l'Hospitalet l'any 1861.

Nom dels teixidors	Número de telers
Antoni Bori	3
Josep Mans	1
Manuel Solé	1
Joan Gabarró	1
Narcís Casterà	1
Josep Balasch	1
Jaume Monés	1
Josep Mitjans	1
Josep Ventura	1
Antoni Ventura	1

FONT: Arxiu del Museu Municipal d'Història de l'Hospitalet, lligall «Estadística 1828-1910».

Tal com diu una nota que acompanya aquestes dades: «*Estos telares son movidos y manipulados individualmente, y sus productos pertenecen a diferentes fabricantes de la capital que proporcionan el trabajo, con más o menos constancia, a los dueños de aquellos; es decir, trabajan a un tanto por vara*». Cinc anys endarrera, el 1856, la societat de teixidors encara n'agrupava 15 o 20, però l'activitat davalla ràpidament en una població on s'ha iniciat un procés clar d'industrialització que permet accedir al treball assalariat a les fàbriques, més ben remunerat que el treball a mans.

Com una activitat totalment submergida a efectes de fiscalitat, i de la qual ens n'han arribat per tant ben poques notícies, perviuen encara, en canvi, les puntaires. La seva davallada serà conseqüència d'un procés nou que a l'etapa que estudiem tot just s'ha encetat: la incorporació massiva de mà d'obra femenina a les fàbriques tèxtils.

En allò que fa referència al sector tèxtil podem resumir doncs el període 1854-1890 dient que s'hi poden observar tres moments ben diferenciats. El primer, anterior a la crisi de la segona meitat de la dècada de 1860, caracteritzat per la instal·lació d'indústries auxiliars de blanqueig, tint, aprest i acabat; un segon moment és el dels molins de campetx, que comença precisament a mitjan de la dècada dels seixanta; un tercer moment correspon a la instal·lació d'indústries de fabricació (filats i teixits) a partir de 1870.

TAULA EVOLUTIVA D'IMPLANTACIÓ INDUSTRIAL

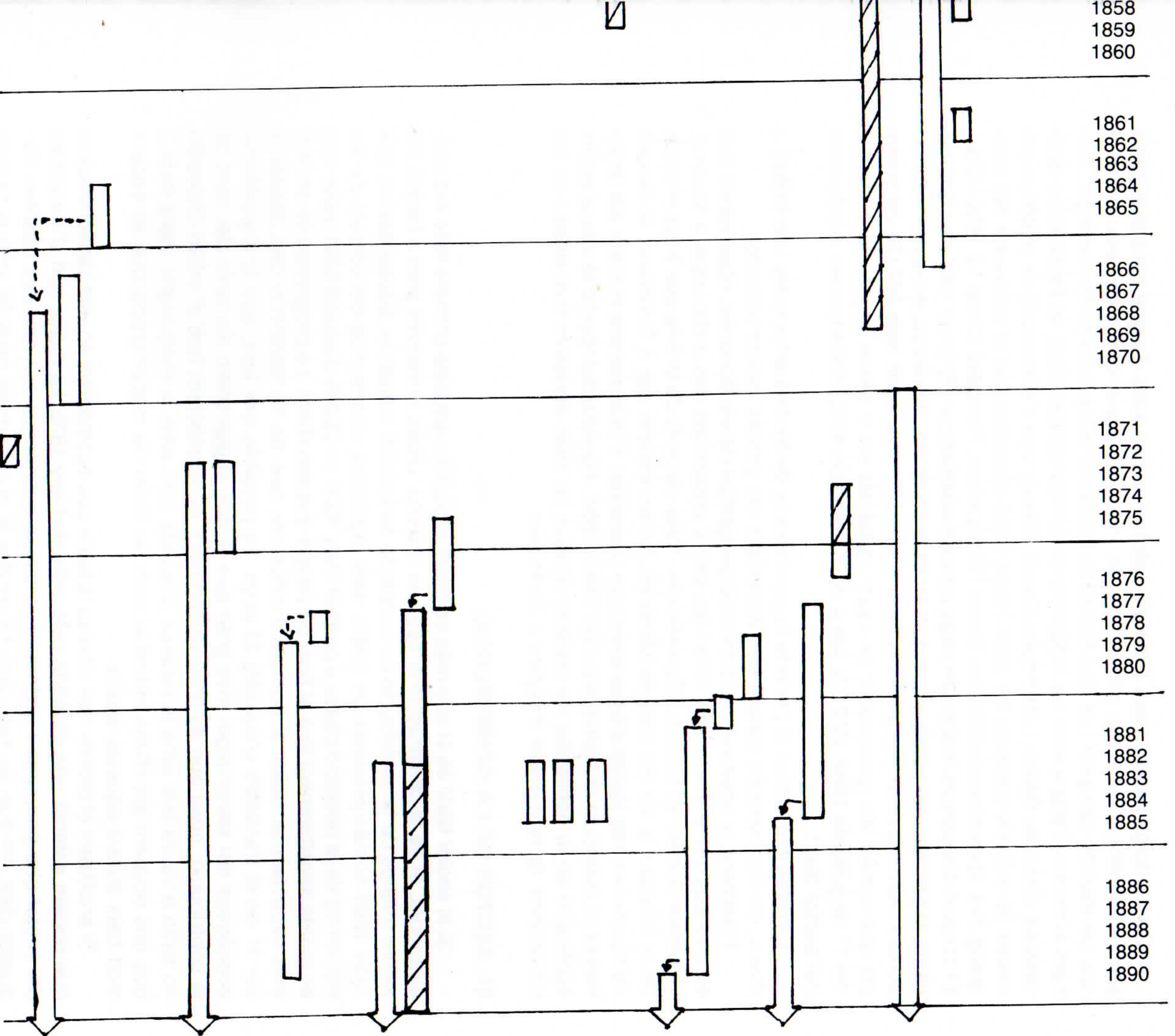
SECTOR TÈXTIL
(període 1854-1890)

ANYS: 1854 1855 1856 1857

Empresa	Activitat	Adreça	Zona
Josep Monroig	Fàbrica de midó i cola	Carretera Provincial	Vila Vella
Antoni Pareto	Fàbrica de midó	C/Aprestadora	Santa Eulàlia
Antoni Pareto i Companyia	Acabats de cotó	C/Aprestadora, 24	Santa Eulàlia
«La Aprestadora Española, S.A.»	Blanqueig, tint i acabats cotó	C/Aprestadora	Santa Eulàlia
Giménez, Andreu i Cia.	Tenyit de filats i teixits	Torrent Padrosa	Marina
Puiggrós, Pubill i Cia.	id.	C/Sant Antoni	Vila Vella (?)
Francesc Llobet	id.	B/Marina, 113 bis	Marina
Bosch i Cia.	Preparació d'estampats		
Miquel Lavall Olier	Tenyit de filats i teixits	B/Marina, 100	Marina
Joan i Miquel Lavall	id.	id.	id.
J. Ribó i Cia.	id.	id.	id.
Torres Vilaseca i Cia.	Estampats		
Pere Pasqual i Cia.	id.	C/Collblanc, 27	Collblanc
Pau Despar	id.	id.	id.
Josep Farnés	id.	id.	id.
Mena Rocaver	Filatura de cotó	C/Aprestadora	Santa Eulàlia
Martí Rodés i Planas	id.	C/Aprestadora, 30	id.
Successors d'Andreu Basté	Filar i teixir cotó	Torrent Gornal, 2	Sant Josep
Jacint Coll i Obiols	Elaboració de llana	Marina s/núm.	Marina
Andreu Elias	id.	B/Marina, 111	Marina
Pere Alier	Tòrcer lli	C/Centre, 8	Vila Vella
Marquès Caralt i Cia.	Filar i teixir cànem	C/Aprestadora, 9	Santa Eulàlia
Manuela Herp Vda. de Carulla	Molí de campetx	Torrent Gornal	Sant Josep
Josep Duran	Molí de campetx		
Joan Herp	Molí de campetx	Torrent Gornal, 6	Sant Josep
Adolf Carulla	Molí de campetx	Torrent Gornal	Sant Josep

SIGNES CONVENCIONALS
- La indústria figura en el registre de la Matrícula Industrial.
- No figura a la matrícula. En tenim notícies per altres fonts.
- ↳ Transmissió (venda, herència, canvi de raó social) documentada.
- Transmissió probable.
- ⇨ La indústria continua treballant més enllà de 1890.

FONT: Elaboració pròpia a partir dels registres de la Matrícula Industrial i altres documents de l'arxiu del Museu Municipal d'Història.

1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890

Com a força motriu s'usa l'energia hidràulica dels salts d'aigua del canal, però, primordialment, s'instal·len generadors de vapor. En algun cas, com hem vist en el cas del molí de campetx i de can Basté, es fan servir totes dues fonts d'energia. Arribem al final de l'etapa amb sis indústries en funcionament: dues de fabricació («Successors d'Andreu Basté» i «Marquès Caralt i Cia.»), una d'elaboració de matèries primeres (el molí de campetx de Joan Herp) i tres d'auxiliars en el subsector del blanqueig, tint, aprest i acabat (Antoni Pareto i Companyia, Francesc Llobet i J. Ribó i Cia.). El conjunt d'aquestes indústries paga aproximadament un 70% del total de contribucions industrials del poble, cosa que en fa, amb molta diferència, el sector més important. Aquesta preponderància la confirma un altre indicador: dels 262 C.V. de potència que sumen els generadors de vapor instal·lats en el terme segons la inspecció del 17 de juliol de 1882, 222 C.V. (és a dir, gairebé un 85%) corresponen a indústries del sector tèxtil.

Caracteritza també el període la pervivència de formes artesanals i de treball a mans, en clar retrocés davant de l'increment del procés industrialitzador.

Finalment, si observem la distribució geogràfica de les fàbriques, observarem que es distribueixen entre la Vila Vella i les seves proximitats (les instal·lades a Marina), el Torrent Gornal i el raval de l'Aprestadora. Totes per sota de la línia que traça el canal de la Infanta i la via del tren de Martorell. No en trobem cap a Collblanc, si deixem de banda les tres taules d'estampats que apareixen d'una manera efímera als registres de la matrícula industrial els anys 1883 i 1884. Aquesta distribució té una possible explicació en la necessitat de consum d'aigua de totes aquestes indústries i en les limitacions de la portada d'aigües a Collblanc.

EL SECTOR DE LA CONSTRUCCIÓ

Si el sector tèxtil és el que més es desenvolupa en aquesta primera fase industrialitzadora, el de la construcció el segueix d'aprop. Usant novament com a barem els valors relatius de la contribució en concepte de subsidi industrial, aquest sector, que l'any 1860 només produeix un 5,38% dels ingressos contributius del conjunt de les indústries de la població passa a produir l'any 1880 un 26,5% d'aquest total, valor que es manté sensiblement fins al final de l'etapa que estudiem. La progressió és encara més espectacular quant al nombre d'indústries que, de no haver-n'hi cap, passen a ser 11 en el transcurs d'aquests 37 anys. És possible, per tant, que la importància econòmica del sector sigui més gran que el que suggereixen els tants per cent de la contribució; cosa que és prou versemblant si considerem que el criteri impositiu no tenia a veure tant amb la riquesa produïda com amb la maquinària instal·lada, i que ens ocupem ara d'una indústria amb un índex de mecanització que és encara molt baix durant aquesta època.

Si analitzem el procés que dibuixa la taula que acompanya aquest capítol veurem que podem establir una divisòria pels volts de l'any 1875. La major part d'indústries del sector que perviuran i tindran importància econòmica són creades després d'aquesta data, fet que és molt fàcil d'entendre si el posem en paral·lel amb el procés urbanitzador del pla de Barcelona, motor principal de les indústries vinculades amb la construcció.

Fins a l'any 1875 s'obren en el terme de l'Hospitalet 5 bòbiles (terme que, d'una manera certament abusiva, farem servir amb un valor genèric per designar indústries del ram de la ceràmica amb produccions de vegades ben diferenciades) i dues indús-

tries més relacionades amb la construcció: un forn de calç i una serradora de marbre. D'aquestes set indústries només tres sobreviuran fins més tard de 1890. Repassem-ho amb més detall.

Entre 1855 i 1857 figura a la matrícula industrial un taller de fabricació ceràmica a nom de Ramon Batllori. La brevetat de la seva aparició i la manca d'informacions complementaràries no ens permeten fixar l'emplaçament d'aquesta indústria peonera ni assegurar que tingui res a veure amb la fàbrica que Josep Batllori i Munné fundaria el 1883 i que, superant el segle d'existència, ha arribat fins als nostres dies.

També per aquests anys tenim les primeres notícies de la indústria de fabricació de maons refactaris que Pau Cucurny té instal·lada a la carretera de la Bordeta, molt a prop del límit que separa els termes de l'Hospitalet i Sants. Una queixa dels veïns pel fum de les xemeneies i una petició governativa d'informació acrediten que l'empresa ja funcionaba els anys 1856 i 1861, respectivament. Així mateix l'esborrany d'un informe que havia demanat el Govern Civil ens fa saber que l'any 1858 ja hi treballaven 9 homes, 4 dones, 2 nens i 3 nenes. Tanmateix no la trobarem inscrita a la matrícula industrial, per raons que ignorem, fins al 1868.

La fàbrica de maons refractaris de Pau Cucurny és una projecció directa (i única a Espanya en aquest moment, si hem de fer cas del seu fundador) en el ram de la ceràmica de la industrialització que coneixen tots els sectors del país, puix que una de les aplicacions fonamentals dels maons refractaris és el revestiment dels fogars de les calderes de vapor. És visible l'atenció de Pau Cucurny a les exigències d'innovació que generen les variacions de la demanda; no tan sols diversifica la seva producció afegint als maons altres materials refractaris de gres que també exigeixen una cocció a temperatures elevades (gresols, retortes, etc.), sinó que en 1880, quan el pànic per la proximitat de la fil·loxera, que ja ha envaït les vinyes franceses, dispara les demandes de sulfur de carboni (producte que hom pretenia que evitava la invasió del paràsit), no vacil·la a fabricar-ne a la seva empresa, cosa que provoca denúncies del veïnat i l'obertura d'un expedient administratiu a causa de les emanacions d'anhídrid sulfurós.

La fàbrica de Pau Cucurny, a diferència de la major part de les altres fàbriques del ram de la ceràmica, coneix aviat un cert nivell de mecanització; si més no l'any 1882 té instal·lat un generador de vapor d'una potència de 12 C.V. (hi ha dues excepcions més, Can Barella, amb un generador de 6 C.V. i Can Romeu i Escofet, amb un generador de 16 C.V.).

L'any 1890, arran de l'aplec de dades que du a terme la Diputació per a la informació preparatòria de la reforma aranzelària, Pau Cucurny aporta sobre la seva indústria les dades que tot seguit sintetitzem: La producció en pessetes no ha variat des de 1882, es continuen produint 30.000 pts. (cal entendre que anualment), però els preus han baixat de 175 pts. el miler a 100 pts. el miler (això vol dir que la producció ha augmentat durant aquests anys en un 75%, passant de 171 a 300 milers de maons l'any). S'ocupen els mateixos 12 treballadors que abans de 1882 i treballa igualment una màquina de vapor de 6 C.V. (recordem que eren 12, segons la inspecció de 1882) i un molí de ferro; el mercat és Catalunya; les despeses de producció han baixat del 45 al 30%. Més interessant que la fredor de les dades de l'informe és la carta autògrafa del propi Pau Cucurny que l'acompanya, i en la qual fa una llarga consideració sobre les que són, en la seva opinió, les causes de la crisi i que reproduïm «in extenso»: *«La fabricació refractaria no puede extenderse* —diu— *ni aumentar de*

fabricantes de dicho producto hasta que pongan un aumento de derechos de aduanas a los extranjeros, que sea razonable, pues que con el consumo que se hace en el país se podrían ocupar muchos millares de familias porque no hay industria grande ni pequeña que no consuma refractarios a lo menos para los hornillos de las calderas de vapor.

Aunque yo no hable sino de los ladrillos refractarios, ésto no es más que como a tipo, porque lo mismo pagan los ladrillos, como los crisoles, retortas para gas y hornos en general, etc. Por ejemplo yo tengo la idea de construir un horno que sería la principal circunstancia que es la de ser económico de combustible para alguna industria; tan pronto un extranjero de mi facultad lo observa o algún industrial de los que lo han de usar lo ve, ya manda datos al extranjero y allí lo hacen, porque como no han de pagar derechos de entrada, o sea una cantidad insignificante y en el país tenemos los carbones más caros que en el extranjero y los transportes lo mismo, esto hace que no podemos competir, porque ellos tienen todas las ventajas para poderlo hacer más barato que en el país y de esta manera me hacen la competencia.

Advirtiendo que yo no podría continuar dicha fabricación si no fuera que cuento con otros recursos que no son del negocia (a pesar de ser mi fábrica única en su clase en España)».

La carta de Pau Cucurny ens sembla un document magnífic de l'estat d'ànim de la majoria dels industrials catalans per aquests dies, que propicia i empeny el retorn al proteccionisme. L'experiència lliurecanvista, que havia encetat precisament un ministre català, Laureà Figuerola (d'un govern presidit per un altre català, el general Prim) amb el seu aranzel de 1869, ja no es pot sostenir més. Els vuit anys que han passat d'ençà de la crisi de 1882, que tancà la falsa eufòria especulativa de la «febre de l'or», ho palesen a bastament, i Cánovas no tindrà cap més remei que tornar a pujar les taxes duaneres. Però no perdem el fil de l'inventari que estàven fent.

El 1857 apareix per primera vegada a la matrícula la bòbila d'Antoni Antonés, que el 1858 dóna feina a 6 homes, 4 dones, 2 nens i 3 nenes. La fàbrica es troba a la Vila Vella, al carrer Major. El 1862, després d'un lapse de dos anys que no apareix als registres de la matrícula, l'hi tornem a trobar a nom de Josep Antonés i Cia., denominació que mantindrà fins a 1869, quan passa a ser propietat de Joaquim Barella i Parés, canvia d'emplaçament i s'estableix al núm. 79 de la Carretera Provincial. A partir de 1879 figura a la Matrícula a nom de Jaume Barella i Parés, germà de l'anterior. Ja hem dit abans que aquesta empresa, segons la inspecció de 1882, tenia instal·lat un generador de vapor de 6 C.V. Les 15 persones que hi treballaven l'any 1858 són ja 34 (26 homes, 4 dones i 4 nois) el 1868.

D'una manera ben indirecta trobem implicada aquesta fàbrica en un esdeveniment de possible significat polític. Sabem que el 9 de gener de 1866, arran del ressò que havia tingut a Barcelona el pronunciament del general Prim a Villarejo, es va declarar l'estat de guerra a Catalunya. Començava el darrer període dictatorial de Narváez, mentre que l'agreujament de la crisi industrial anava creant el clima prerevolucionari que culminaria en els fets de 1868 i el destronament d'Isabel II. En aquest marc hem de situar l'incendi de can Barella el dia 10 de desembre de 1866. De l'episodi no en sabem gairebé res, llevat que segons tots els indicis és un foc provocat i que el dia 19 una comissió militar cità a declarar sobre els fets 2 ferrers, un fuster, un sastre, un paleta, dos guàrdies jurats, un «sereno» i un vigilant del Canal.

En el ram de la construcció no s'instal·la cap indústria nova fins a l'any 1862, que

és la data de la primera notícia que coneixem de la bòbila «Costa i Cia.», instal·lada a la Vila Vella, al núm. 7 del carrer del Centre. Aquesta denominació es mantindrà fins a 1872, i a partir d'aquesta data i fins al seu tancament definitiu l'any 1878 la trobarem inscrita a nom de Ramon Rosals i Cia. La fàbrica ocupa el 1868 3 homes, 4 dones i 2 nens i s'hi fabriquen maons, teules i rajola fina.

El 1863 s'obre una altra bòbila, a Santa Eulàlia, propietat de Jaume Figueras, que perviurà fins a 1887 amb quatre canvis de denominació successius: entre 1871 i 1875 la trobem a nom de Josep Boada, a nom de Lluís Marquès de 1876 a 1882 i des d'aleshores fins al seu tancament a nom de Bonaventura Munné. D'aquesta darrera etapa de la seva inscripció a la matrícula en coneixem l'emplaçament amb més precisió: es trobava al núm. 25 del carrer de Santa Eulàlia. Una autorització municipal de 1877 per construir-hi un nou forn ens pot dir alguna cosa més sobre la seva ubicació del que ens diu una numeració de carrer que pot haver sofert molts canvis. L'autorització s'adreça a Josep Marquès (ja hem vist que el propietari, segons la matrícula, era Lluís Marquès) perquè construeixi un forn de rajols «*en este término y parage* —sic— *denominado el Criadero*» o «*debajo de la Torrassa*». L'autorització precisa també que «*la construcción de que se trata está situada fuera de poblado, excepción hecha de dos o tres casas de muy reciente construcción (...) distando aquella del casco de la población más de un quilómetro y de la barriada de Santa Eulalia cerca unos quinientos metros*». Si interpretem bé totes aquestes dades, entenem que la bòbila s'havia de trobar en una zona molt pròxima a l'ermita de Santa Eulàlia.

El mateix any de 1863 entra en funcionament la serradora de marbre de Baldiri Parellada, al Torrent Gornal. Aquesta indústria fa servir com a força motriu la que produeix un dels tres salts d'aigua que s'esglaonen a la sèquia del Torrent Gornal, derivada del Canal de la Infanta (el salt Basté, aquest —anomenat salt del «mármol»— i el salt dit Carulla, que mou el molí de campetx). Igual com els altres dos salts, aquest té una potència nominal de 22,3 C.V. A partir de l'any 1866, la serradora figura a nom de «Singla, fills i cia.», denominació que passa a ser només «Nemesi Singla» des de 1866. Aquesta fàbrica, pel que sabem, donava feina, l'any 1868, a 13 homes i 3 nois.

Del forn de calç de Francesc Riera i Pujabet, a la vila Vella, l'única notícia que en tenim és la de la seva desaparició l'any 1868, any que, per altra banda, és l'únic en què apareix en els registres de la matrícula. Pensem que aquesta petita indústria episòdica fou creada en funció de l'obertura del carrer Nou, o carrer de l'Església, sobre l'emplaçament de l'antiga sagrera o cementiri parroquial. Sabem, si més no, que hom encara treballava l'any anterior a les obres d'obertura del carrer.

De totes les indústries del ram de la construcció creades a l'Hospitalet abans de 1868 només tres (la fàbrica de refractaris de Pau Cucurny, la bòbila de Can Barella i la serradora de marbre del torrent Gornal) perviuen més enllà de 1890. No estarà de més que observem que són precisament les tres indústries de les quals tenim constància d'algun nivell de mecanització, palesat per la instal·lació de generadors de vapor o per l'ús de l'energia hidràulica dels salts d'aigua del Canal de la Infanta. Molta més trascendéncia tindran les indústries que s'instal·lin a partir de 1875, com veurem tot seguit.

La primera de les d'aquesta segona tongada és la fàbrica de rajola fina (anomenada també «caironet vermell» o «cairó català») que obre Just Oliveras i Padrosa l'any 1878 (si bé, per un error, figura inscrita a la matrícula el primer any a nom de Josep Oliveras i Padrosa). Aquesta indústria, situada en el que aleshores s'anomenava «sector de

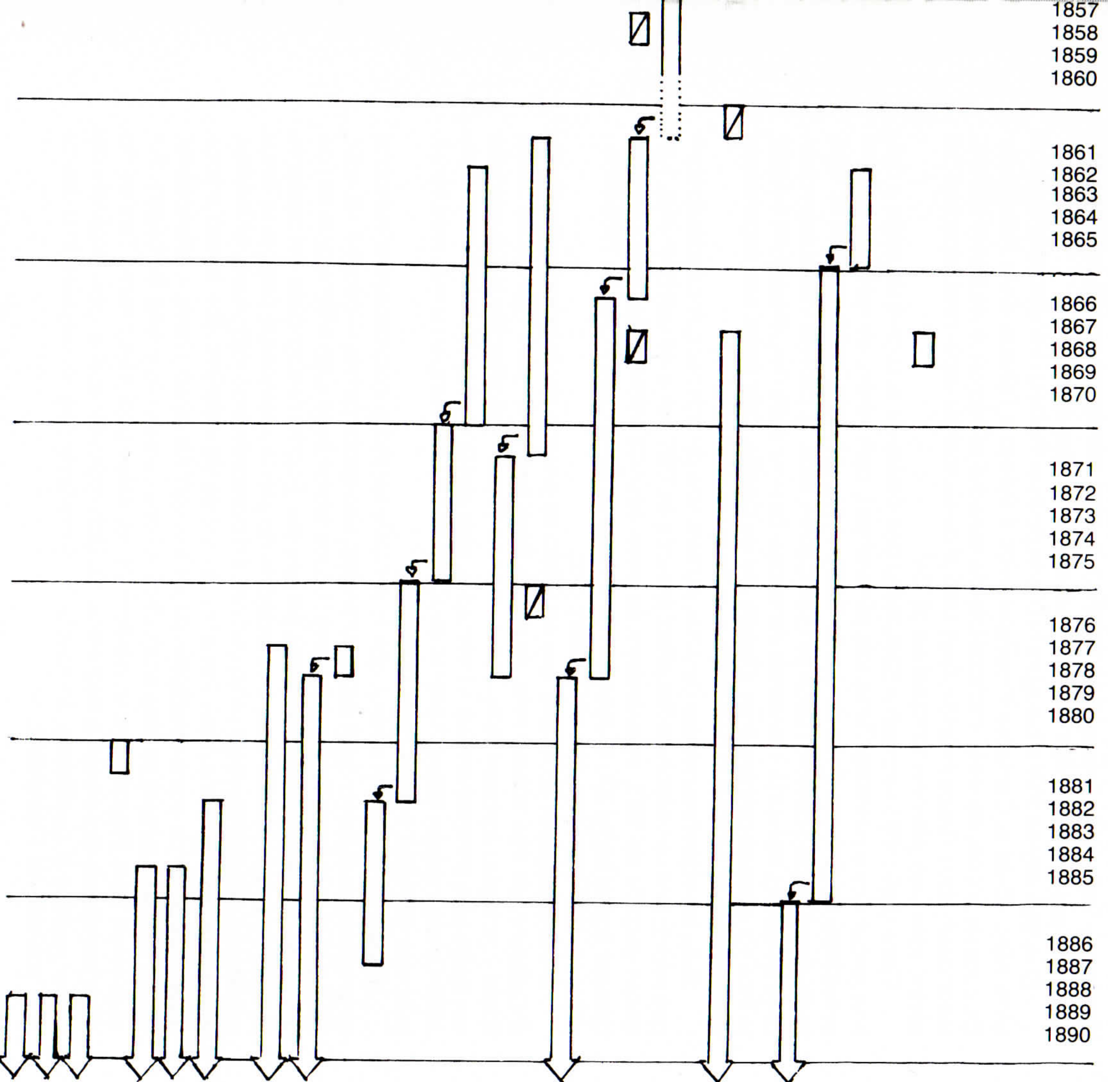
TAULA EVOLUTIVA D'IMPLANTACIÓ INDUSTRIAL

SECTOR CONSTRUCTIU
(període 1854-1890)

ANYS: 1854 1855 185[illegible]

Empresa	Activitat	Adreça	Zona
Francesc Riera i Pujabet	Forn de calç	C/Església	Vila Vella
Baldiri Parellada	Serradora de marbre	Torrent Gornal	Sant Josep
Singla, fills i Cia.	id.	id.	id.
Nemesi Singla	id.	id.	id.
Pau Cucurny	Refractaris	C/Sta. Eulàlia, 9	Sta. Eulàlia
Antoni Antonés	Bòbila	C/Major	Vila Vella
Josep Antonés i Cia.	id.	id.	id.
Joaquim Barella i Parés	id.	Carretera Prov., 79	Sant Josep
Jaume Barella i Parés	id.	id.	id.
Costa i Cia.	id.	C/Centre, 7	Vila Vella
Ramon Rosals i Cia.	id.	id.	id.
Jaume Figueras	id.	C/Sta. Eulàlia, 25	Sta. Eulàlia
Josep Boada	id.	id.	id.
Lluís Marquès	id.	id.	id.
Bonaventura Munné	id.	id.	id.
Josep Oliveras i Pedrosa	id.	Muntanya, 7	Sant Josep
Just Oliveras i Pedrosa	id.	id.	id.
Joan Romeu i Escofet	id.	Carretera Prov., 43	Sant Josep
Ramon Batllori	id.	?	?
Josep Batllori i Munné	id.	Carretera Prov. s/n.	Sant Josep
Josep Llòpis i Batllori	id.	Carretera Prov. s/n.	Sant Josep
Cosme Toda	id.	Carretera Prov. s/n.	Sant Josep
Josep Marquès	id.	?	?
Josep Badal i Jansana	id.	C/Collblanc s/n.	Collblanc
Joaquim Valls i Gras	id.	id.	id.
Ramon Ferrer i Colomer	id.	id.	id.

FONT: Elaboració pròpia a partir dels registres de la Matrícula Industrial i altres documents de l'arxiu del Museu Principal d'Història.

1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890

Muntanya» i que ara anomenaríem carrer dels Alps, pervisqué, regida pels descendents del seu fundador, fins als anys setanta del nostre segle.

El mateix any de 1878 s'inaugura la bòbila de Joan Romeu i Escofet, que es troba en el núm. 41 de la Carretera Provincial, més o menys a l'alçada de la fabregada. En aquesta bòbila, on tenia una importància especial la fabricació de teules planes, recordarem que hi havia instal·lat l'any 1882 el generador de vapor més important del sector, amb una potència nominal de 16 C.V.

Entre 1883 i 1885 es creen a Sant Josep tres indústries que, amb un segle a coll, han arribat fins a nosaltres. Totes tres són veïnes i, com veiem, de fundació gairebé simultània. La primera és la de Josep Batllori i Munné, l'any 1883; seguirá el 1885 la de Josep Llòpis i Batllori, i després la de Cosme Toda. la primera estava especialitzada en atuells, balustres i elements decoratius de terra cuita i les altres dues en rajola fina. En aquests primers anys d'existència de Cosme Toda tindrà una importància considerable la producció destinada al mercat colonial americà.

Si de les indústries creades durant la primera fase del període que estudiem vèiem que només tres van continuar treballant després de 1890, totes les que hem citat, fundades després de 1875, traspassaran en canvi aquesta frontera, és més, totes perduraran fins al segle XX, la majoria fins a després de la guerra civil de 1936-1939 i algunes, com hem vist, fins als nostres dies.

L'última empenta de la fase que estudiem ve donada per la creació simultània, a Collblanc, de tres bòbiles més, fundades totes tres l'any 1889. Són les de Josep Badal i Jansana, Joaquim Valls i Gras i Ramon Ferrer i Colomer. No tenen una vida tan llarga com les anteriorment esmentades, puix que la de Ramon Ferrer tanca l'any 1900 i la de Joaquim Valls el 1906; la de Josep Badal i Jansana és de vida més llarga, puix que subsistia encara l'any 1920.

Podem dir doncs, en síntesi, que la veritable empenta d'aquest sector industrial es produeix en el darrer quart del segle passat, una època de crisi —convé no oblidarho— per al conjunt de l'economia, però l'època també de la gran embranzida de l'extensió de l'urbanització de Barcelona pel seu pla. El gran protagonista del sector és la ceràmica, que apareix com una indústria de sòlida implantació (vegem la llarga perduració de les empreses) i d'un cert nivell d'especialització (refractaris, terracotes, maons i teules, rajola fina, etc.). Per a la ubicació de les indústries són factors primordials el disposar de grans extensions de terreny (per als terrals, basses, assecadors, forns i emmagatzament de obra acabada) i la bona comunicació amb Barcelona. Per això veiem com s'instal·len a la perifèria de les àrees poblades i sobre l'eix de les dues carreteres que porten a Barcelona. És fàcil constatar que la gran expansió del sector justifica el qualificatiu de «bòbila de Barcelona» que de vegades s'ha aplicat a la població de l'Hospitalet.

EL SECTOR DE LES INDÚSTRIES QUÍMIQUES, PAPER, PELL I D'ALTRES

Només cal que recordem que els tants per cent relatius de les contribucions industrials pagades pels sectors tèxtil i de la construcció sumen al final de l'etapa que estudiem més d'un 95% per comprendre que la resta d'activitats industrials juguen un paper del tot marginal. És per això que ens ha semblat millor no respectar un criteri estricte de sectorialització i aplegar les indústries que encara no hem referenciat en dos grans apartats, el que bategem amb l'epígraf que encapçala aquest paragraf i el de les indústries d'alimentació.

Com ja diguérem en el primer capítol, a la carretera de Collblanc hi ha dades de l'existència d'una fàbrica de sabó dur des d'una data anterior a 1838. Aquesta fàbrica funcionarà encara durant els primers anys de l'etapa que estudiem. La trobem inscrita a nom de Miquel Matarrodona l'any 1854, de Francesc Fernàndez i J. Gòmis entre 1855 i 1857 i, finalment, de Francesc Rovira entre 1858 i 1862. Després d'una llarga temporada sense saber-ne res torna a aparèixer l'any 1855 i funciona fins al 1888 registrada a nom de Josep Rovira, que molt probablement és parent de l'anterior propietari, puix que la indústria no ha cambiat d'emplaçament, i es troba, com sempre, en el núm. 26 de la Carretera de Collblanc. Quan aquesta caldera de sabó deixa de treballar continua la seva feina, durant tres anys, una altra caldera situada aquesta vegada a la Vila Vella, en el carrer de Perutxo (avui carrer de les Roselles) núm. 14, propietat d'Agustí Daura. El carrer de Perutxo s'havia obert l'any 1880.

La fàbrica d'àcids de Josep Boada i Buigas, situada en el límit del terme amb el de Sants, a la vora del mar, a la platja de la Farola, no apareix registrada en els quaderns de la Matrícula industrial fins a l'any 1888. Les primeres notícies que en tenim, tanmateix, són anteriors. La més antiga és de 1885, i es tracta de la denúncia que el propietari fa d'un possible cas de còlera a una de les barraques de la platja, immediata a la fàbrica. És possible que la indústria s'estigués construint en aquell moment.

L'any 1886 s'obre un expedient administratiu relatiu a la sol·licitud presentada per Josep Boada i Buigas per declarar colònia agrícola-industrial (i obtenir així els corresponents beneficis fiscals) la seva fàbrica. Com arguments a favor de la petició l'expedient inclou un informe pericial que ens diu que lafàbrica comprèn *«un grupo de viviendas cómodas y ventiladas con destino a los obreros»* i *«una tienda económica para la expedición de comestibles»*. També diu que s'ha millorat el sòl que era un sorral, amb l'aportació de carretades de terra vegetal, i cal pensar que això significa que les casetes dels treballadors disposaven d'un hort. L'ajuntament s'oposa a la sol·licitud per no perdre els ingressos del subsidi, i la indústria no és declarada colònia, tal com ho demostra la seva inclusió a la matrícula a partir de 1888. Però tant se val què digués la resolució oficial; la fàbrica de la platja era una veritable colònia. Pensem que distava 7 Km. del nucli de la població i que, ja en el Cens de 1887, apareix com una secció censal específica (la núm. 30) amb 6 cases i 24 habitants. Amb raons molt més dubtoses va aconseguir el privilegi fiscal de la declaració de colònia l'amo de can Rodés, la fàbrica del carrer de l'Aprestadora.

A Can Boada i Buigas es fabricava àcid clorhídric, àcid sulfúric (pel procediment de les cambres de plom) i àcid nítric i la seva situació s'explicava tant per la conveniència de mantenir una indústria d'aquestes característiques lluny dels nuclis poblats com perquè la proximitat de la platja li permetia desembarcar directament les primeres matèries que necessitava per a la fabricació (principalment les pirites). En aquest sentit el 1890 es tramiten els permisos necessaris per a la construcció d'un embarcador a la platja que faciliti les operacions de descàrrega. Convé que recordem que aquest sector disposava d'una bona comunicació amb Barcelona a través de la carretera de Can Túnis (carretera de «La Agrícola») que s'havia obert a mitjan segle, i que per aquest bon accés precisament pels mateixos anys que la fàbrica entra en funcionament es construirà, a la immediata marina de Sants i aprofitant l'espai assecat de la llacuna de Port, el primer hipòdrom de Barcelona.

En Josep Boada i Buigas, que era enginyer industrial, s'afegeix al cor de lamen-

tacions proteccionistes promogut per l'informe de la Diputació que hem citat repetides vegades. *«La falta de buenas vías de comunicación* —diu en un escrit del 28 de febrer de 1890—, *es decir transportes económicos, es la principal causa que nos impide luchar ventajosamente con las naciones que poseen aquellos elementos de transporte».* A partir de 1892 la fàbrica figurarà inscrita amb el nom del fill del fundador, Gabriel Boada i Travessa, i continuarà el mateix tipus de fabricació.

A part de les aparicions episòdiques de les fàbriques de llumins de Jaume Ballús i Josep Ballester, a Santa Eulàlia (entre 1870 i 1876), del molí de sofre de Baldomer Capella a la carretera de Collblanc (entre 1868 i 1872), o d'aquell gasòmetre que l'any 1855 figura a nom de «Josep Escaró i Cia.» (que també és titular d'una fassina) queda encara una altra indústria important del sector químic (encara que només fos per la seva llarga i poc higiènica pervivència). És la fàbrica de greixos i adobs obtinguts a partir d'animals morts que obre Francesc Tobella al carrer de l'Aprestadora núm. 17 l'any 1881. Una fàbrica que aviat serà coneguda com «El Canyet» o, d'una manera més gràfica, «La Pudor».

Les queixes per atemptar contra la salut pública acompanyen aquesta indústria des dels seus inicis, queixes que de vegades (com l'any 1899) aconseguiran ordres de tancament. Però malgrat tot la fàbrica continuarà treballant —i empestant el barri— durant més de vuitanta anys. El «Canyet» figura a nom de Joan Roca i Riera a partir de 1889 i de Concepció Fabregas de Roca a partir de 1892, i val a dir que l'any 1920 figurava encara a nom d'aquesta mateixa propietària.

La fàbrica de paper d'Antoni Ferrer i Sagristà s'instal·la al torrent Gornal l'any 1855. És un edifici de tres pisos més el sotateulada de l'assecador que comprèn, a més, cases per als treballadors. Aprofita com a font d'energia un dels salts d'aigua del Canal, el mateix que posteriorment s'anomenarà salt Basté, quan, després del tancament del molí paperer, passi a ser usat per la fàbrica tèxtil dels «Successors d'Andreu Basté» (Vid. supra). El 1857 ja és una de les fàbriques que esmenta Víctor Balaguer en la seva Guia que ja hem citat i el 1858 dóna feina a 19 homes, 7 dones, 2 noies i 3 nenes. Un informe de finalitat estadística de l'any 1862 ens assabenta de les principals característiques tècniques del molí. Hi podem llegir que el salt d'aigua proporciona una força útil que oscil·la entre 6 i 12 C.V. segons la seca o l'abundància d'aigua a la sèquia, que els elements motors moguts pel salt són 8 rodes d'eix vertical i una turbina i que disposa de tres tines per triturar i pastar la matèria primera, que són els draps. Amb això té una capacitat de fabricació d'una reïma de 214 plecs de la qualitat de paper anomenada «florete» cada hora, i es pot calcular que treballa 260 dies l'any, 14 hores cada dia. En el moment de l'informe la fàbrica ocupa 16 homes i 12 dones, xifra que és força semblant a la de 1858. L'any 1862, tot i que la inscripció a la matrícula no s'ha modificat, signa l'esmentat informe com a propietari Pau Ferrer i Mora, el fill del fundador. L'any 1865, quan es comencen a sentir els efectes de la crisi industrial, la fàbrica tanca les seves portes durant mig any. El 1866 reprèn la fabricació però amb un canvi de titularitat, que ara ostenta Antoni Romaní i Puigdengolas, i el 1868 dóna feina a 20 homes i 20 dones, cosa que converteix el molí en la segona indústria del terme després de «La Aprestadora Española» quant a la mà d'obra ocupada.

Durant el temps que la fàbrica és propietat d'Antoni Romaní, si revisem els resums d'altes i baixes del Padró Municipal, observarem un interessant moviment de població relacionat amb el molí: l'any 1866 un tal Josep Bigorra, paperer, de 46 anys, i la seva esposa Maria Robert, de la mateixa edat, se'n van a viure a Sants; el 1867

causa baixa Ramon Bertran, de 45 anys, «fabricant de paper» que vivia a la fàbrica del Torrent Gornal, el qual se'n torna a Capellades, la seva població d'origen, amb la seva dona Josefa Rovira i els seus fills de 4 i 2 anys; aquest mateix any Jaume Fontanelles, de 27 anys, se'n torna a Capellades amb la seva dona, Carme Vidal, de 20 anys; també el 1867 se'n tornen a Gelida Josep Farigola, de 50 anys, i Josefa Muray, de 48, amb els seus fills de 17, 14, 11, 9 i 4 anys, mentre que el seu fill gran, Josep, que ja té 20 anys, passa a viure a Sants; abans d'acabar l'any un altre paperer, Joan Farriol, de 25 anys, se'n torna a Carme amb la seva dona, Caterina Simó; el 1868 se'n va Joan Altés, paperer, originari de Cornudella, de 37 anys, acompanyat per la seva dona, Esperança Òdena, de 37 anys, i dos fills de 14 i 11 anys, el matrimoni passa a establir-se a Sants; finalment el 1869 se'n va Marià Jané, paperer de Vilafranca, de 57 Anys, amb la seva dona, Paula Jané, de la mateixa edat i dos fills de 23 i 18 anys respectivament, que se'n van a Sants. Potser no seria massa arriscat pensar, a la vista d'aquestes dades, que Antoni Ferrer i Sagristà va portar personal especialitzar de les comarques amb tradició paperera quan va obrir el molí i que, després de la crisi, el nou propietari ha mantingut un nivell salarial tan baix que ha fet repensar els paperers de quedar-se a la fàbrica de l'Hospitalet i els ha fet decidir a tornar a les poblacions d'origen o bé a buscar la veïna Sants, més industrialitzada, oportunitats de treball millors.

L'any 1874 el molí paperer torna a canviar de mans, i passa a ser propietat de Joan Poch, i que i figura com a titular de l'empresa fins al moment del seu tancament, l'any 1880.

Creiem que l'edifici de l'antic molí va ser aprofitat per a la instal·lació de la fàbrica de can Basté, de filats i teixits de cotó, el qual subsisteix encara avui, formant part del conjunt d'edificacions de la fàbrica Tecla Sala que substituí l'anterior.

Només hem trobat durant aquesta època un industrial dedicat a l'adobat de pells, en Josep Paxeràs, que és amo d'una adoberia al carrer de Santa Eulàlia núm. 27 entre els anys 1862 i 1888. Molt a prop d'aquesta indústria devia trobar-se la fàbrica de botons metàl·lics de Joan Vila i Tomàs (C/Santa Eulàlia, 24) que figura inscrita a la matrícula entre 1865 i 1872, si bé sabem que la fàbrica ja existia el 1856 i que, el 1857, ocupava 6 homes, 4 dones, 4 nens i 4 nenes.

Una repassada al que hem escrit en aquest apartat i un cop d'ull a la taula que acompanya aquest capítol ens faran veure fins a quin punt és cert allò que dèiem del caràcter absolutament marginal de les indústries d'aquests sectors. De totes les que hem esmentat, només tres funcionen l'any 1890: la caldera de sabó del carrer de Perutxo, la fàbrica d'àcids de la platja de la Farola i el Canyet; i encara d'aquestes només les dues darreres tenen una certa entitat industrial.

EL SECTOR DE L'ALIMENTACIÓ

Els molins fariners i les fassines, per la seva condició d'activitats de transformació lligades directament a l'agricultura, van ser justament de les primeres activitats industrials que conegué el terme. Ara veurem en quina situació es troben durant el període que ens ocupa, així com les altres indústries que podem incloure en el sector de l'alimentació.

El molí de la Junta del Canal, a Sant Josep, continua funcionant durant tot el període, amb diverses vicissituts i canvis en la inscripció amb què figura al registre. Així consta amb titolaritat de la Junta fins a 1857, a nom de Joan Aldabert entre 1858 i 1879 (amb un blanc de quatre anys, de 1864 a 1867, durant els quals no el trobem

TAULA EVOLUTIVA D'IMPLANTACIÓ INDUSTRIAL

ANYS 1854 1855 1856

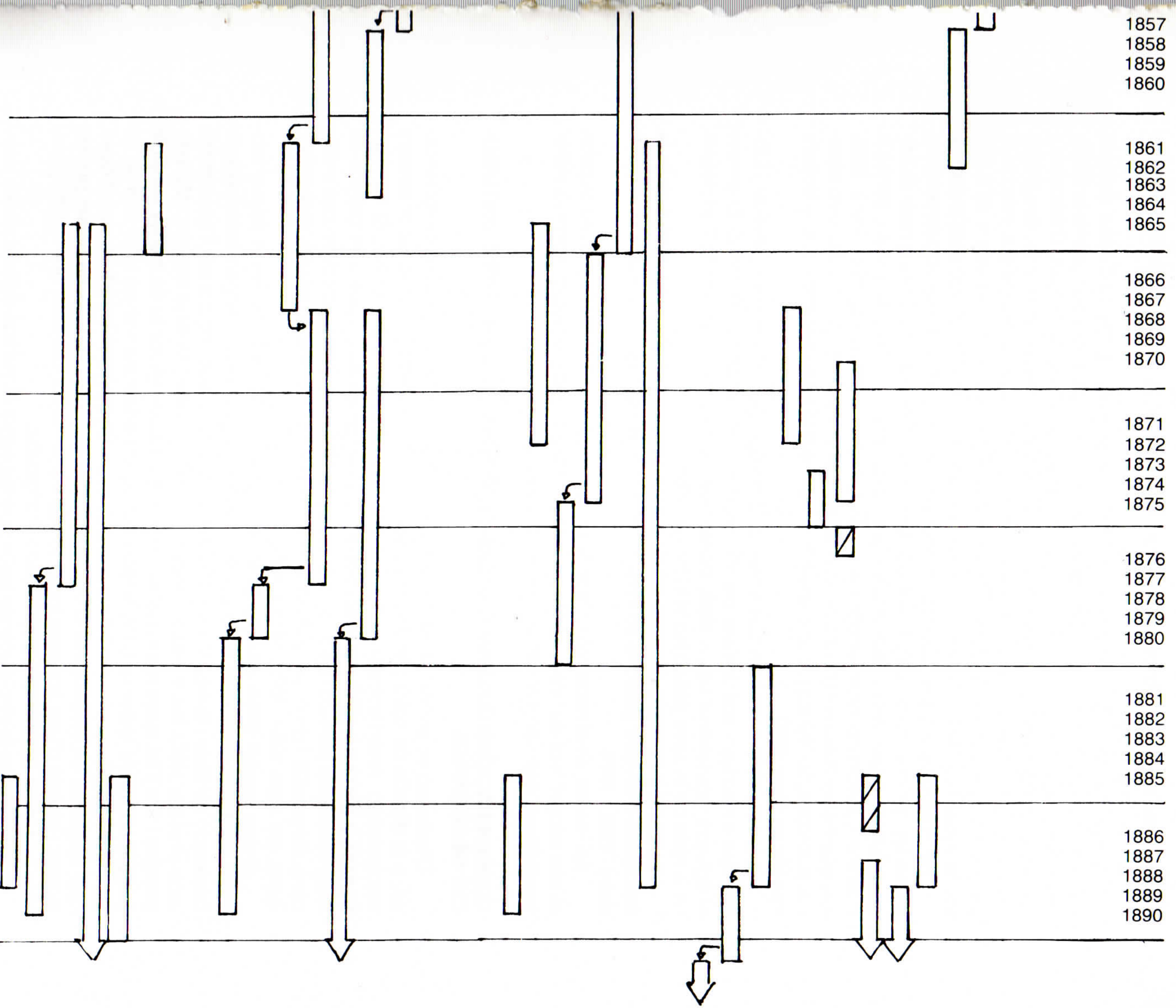
SECTOR QUÍMIC, PAPER, PELL I ALTRES
(període 1854-1890)

Empresa	Activitat	Adreça	Zona
Miquel Matarrodona	Fàbrica de sabó dur	C/Collblanc	Collblanc
F. Fernández i J. Gòmis	id.	id.	id.
Francesc Rovira	id.	id.	id.
Josep Rovira	id.	C/Collblanc, 26	id.
Agustí Daura	id.	C/Perutxo, 14	Vila Vella
Boada i Buigas	Fàbrica d'acids	Platja la Farola	Marina
Jaume Ballús	Llumins	Zona Sangoneres	Santa Eulàlia
Josep Ballester	id.	?	?
Baldomer Capella	Molí de sofre	C/Collblanc	Collblanc
Francesc Tobella	Greixos animals i adobs	C/Aprestadora, 17	Santa Eulàlia
Joan Roca i Riera	id.	id.	id.
Concepció Fàbregas de Roca	id.	id.	id.
Josep Escarí i Cia.	Gasòmetre	?	?
Josep Paxeràs	Adobador de pells	C/Sta. Eulàlia, 27	Santa Eulàlia
Antoni Ferrer	Molí paperer	Torrent Gornal	Sant Josep
Antoni Romaní	id.	id.	id.
Joan Poch	id.	id.	id.
Joan Vila	Fàbrica botons metàl·lics	C/Sta. Eulàlia, 24	Santa Eulàlia
Pere Costa	Serra mecànica (amb 1 cavall)	C/Major, 39	Vila Vella

SECTOR ALIMENTACIÓ

Empresa	Activitat	Adreça	Zona
Junta del Canal	Molí Fariner	Zona Muntanya	Sant Josep
Joan Aldabert	id.	id.	id.
Puigarnau i Cia.	id.	id.	id.
Germans Lleonart	id.	C/Sta. Eulàlia	Santa Eulàlia
Pere Grau i Cia.	id.	id.	id.
Laforcada Crehueres i Cia.	id.	id.	id.
Laforcada Ferrer i Cia.	id.	id.	id.
Miquel Guitart	Fassina	?	?
Josep Escaró i Cia.	id.	?	?
Jaume Pujol	id.	C/Collblanc	Collblanc
Rafael Riera	id.	C/Sta. Eulàlia, 90	Santa Eulàlia
Domènec Cortina	Pastes de sopa	C/Major, 5	Vila Vella
Ramon Oliveras i Llòpis	id.	C/Major, 71	Vila Vella
Vda. Ramon Oliveras	id.	id.	id.
Miquel Ventura	Embotellar gasoses	C/Sta. Eulàlia	Santa Eulàlia

FONT: Elaboració pròpia a partir dels registres de la Matrícula Industrial i altres documents de l'arxiu del Museu Municipal d'Història.

1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890

registrat per raons que ignorem) i des de 1880 a nom de Puigarnau i Cia. Sembla que plegà l'any 1898.

També continua funcionant el molí que havia fundat a Santa Eulàlia Gaspar Lleonart. El trobem a nom dels Germans Lleonart fins a 1861, així com posteriorment, entre 1868 i 1877; de Pere Grau i Cia. entre 1862 i 1867; de Laforcada, Crehueras i Cia. els anys 1878 i 1879 i, finalment, des de 1880 fins a 1889, quan sembla que plega, a nom de Laforcada, Ferrer i Cia. En la seva darrera etapa, al marge o a més de la força hidràulica, el molí de Santa Eulàlia instal·lava un generador de vapor de 6 C.V. (de fet a partir de 1882 el trobem esmentat com a «fàbrica de farina» i no com a «molí»).

No hi ha fassines que funcionin d'una manera continuada durant aquest període. Ja havíem dit que la de Collblanc desaparegué el 1855, quan figurava a nom de Miquel Guitart. Entre 1862 i 1865 n'hi torna a haver una altra de matriculada, també a Collblanc, a nom de Jaume Pujol i ja no en tornarem a trobar cap més fins a 1885, any que Rafael Riera n'obre una al núm. 90 del carrer de Santa Eulàlia. Aquesta fassina, tanmateix, també tingué una vida curta, puix que la darrera vegada que la trobem inscrita és l'any 1892.

A la Vila Vella hi trobem dos fideuers, Domènec Cortina i Ramon Oliveres i Llòpis, que s'inscriuen tots dos per primera vegada a la matrícula l'any 1865. El primer hi figurarà regularment fins a 1892, mentre que el segon (a partir de 1878 el negoci va a nom de la seva vídua) ho farà fins a 1889.

La darrera indústria d'aquest sector que trobem al registre de la matrícula és la fabriqueta d'envasar gasoses de Miquel Ventura, a Santa Eulàlia, que apareix només entre 1886 i 1888.

Així doncs, en el sector de l'alimentació, només el molí que fou de la Junta superarà una mica al final de l'etapa que estudiem. La marginalitat d'aquestes activitats transformadores, que van ser les peoneres, ja és total.

CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE EL PERÍODE: CICLES CURTS; DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

Observem en primer lloc una arrencada inicial molt feble que aviat és estroncada, a la dècada de 1860, per una situació de crisi que s'allarga durant tot el sexenni revolucionari. Amb l'entrada en joc del sistema canovista té lloc una forta represa, frenada a partir de 1882 per una crisi que pot ser atribuïda en part a la política de lliure canvi dels primers governs de la restauració. En conjunt es dibuixen dos cicles curts d'expansió i de crisi, amb els punts d'arrencada i d'inflexió situats, respectivament, els anys 1854, 1865, 1875 i 1882.

Sobre aquest doble disseny cíclic la indústria tèxtil implanta, en el primer moment expansiu, empreses auxiliars del ram de l'aigua, i en el segon indústries de fabricació de filats i teixits. En el camp de la ceràmica, que comparteix l'hegemonia amb el sector tèxtil, les indústries més importants s'instal·len en la segona etapa expansiva i fins i tot quan la crisi ja ha començat. Aquest sector hi és menys sensible perquè no ha de témer la competència de les importacions i té un gran mercat (la Barcelona que s'escampa pel Pla) al costat de casa. En aquestes indústries ceràmiques, que exigeixen un volum d'inversió inicial menor que les tèxtils, és on potser podien buscar l'embrió d'una burgesia local. El cas de la família Oliveras, que caldria estudiar amb més deteniment, podria ser paradigmàtic.

Si observem la distribució de les indústries sobre el territori veiem com es com-

plica aquella matriu triangular (Collblanc, Santa Eulàlia, Vila Vella) amb l'afegit de Sant Josep que en acabar el període és ja una zona industrial. Els quatre nuclis d'ubicació industrial queden, doncs, tal com segueix:

a) *Zona de Sant Josep.*

Sobre la carretera Provincial, entre la Fabregada i el Torrent Gornal, amb un eix paral·lel secundari a la zona de Muntanya (el camí de Sant Joan, avui carrer dels Alps).

b) *Zona de Santa Eulàlia.*

També sobre la carretera Provincial, entre el Torrent Gornal i la Riera Blanca. De moment té el nucli més important sobre l'eix paral·lel de la carretera del Mig (raval de l'Aprestadora).

c) *Zona de Collblanc.*

Sobre la carretera de Madrid, amb un eix secundari al camí de la Travessera, que comença a adquirir importància com a enllaç amb l'eix del Torrent Gornal.

d) *Zona de la Vila Vella.*

Quant a emplaçament industrial és la zona menys important, perquè el sòl es destina bàsicament a habitatge i ja ha començat el seu desenvolupament urbanístic amb l'obertura del carrer Nou (1867), la plaça de la Llibertat (1868) i l'eixampla del Mercat (1883).

Una cinquena zona, extremadament aïllada, seria la constituïda pel nucli de Can Boada i Buigas, arran de mar.

El tramat dels ferrocarrils que es construeixen en aquesta època esquartera el terme i consolida la relativa autonomia de les dinàmiques d'aquests nuclis.

2

Ajuntament de
L'Hospitalet de Llobregat